

МВК РАЧЕВЕ 2004

Фонд “Демократичні ініціативи” – неприбуткова, недержавна аналітична організація.

Фонд ставить за мету сприяти розбудові України як демократичної правової держави з відкритим громадянським суспільним ладом та ринковою економікою.

Фонд організує роботу висококваліфікованих експертів для вивчення актуальних проблем громадського й політичного життя країни; сприяє налагодженню контактів між організаціями демократичного спрямування та проведенню ними спільних заходів; поширює інформаційні матеріали серед громадських і політичних організацій, владних структур, представницьких органів, дипкорпусу, мас-медіа; інформує громадськість через засоби масової інформації.

МУКАЧЕВЕ-2004: ЕКЗИТ-ПОЛ

Головний редактор **Ілько Кучерів**

Відповідальний редактор **Віталій Довгич**

Літературний редактор **Ірина Філіпчук**

Випусковий редактор **Олександр Дишлевий**

Дизайн та верстка **Студія авторського дизайну**

Секретар **Людмила Казаневська**

Менеджер **Ольга Бондарчук**

Фонд “Демократичні ініціативи” висловлює щире подяку “Програмі демократичних грантів” Посольства США в Україні, Швейцарському бюро співробітництва при Посольстві Швейцарії в Україні, Міжнародному фонду “Відродження”, Фонду Чарльза Стюарта Мотта (США) та Національному фонду підтримки демократії (США).

Видання збірника „Мукачеве-2004: Екзит-пол” стало можливим завдяки підтримці цих організацій. Висловлені в публікаціях думки належать винятково авторам і не відображають погляди спонсорів.

Фонд “Демократичні ініціативи” вдячний також Координатору проектів ОБСЄ в Україні за надані матеріали моніторингу ситуації в Мукачевому.

Адреса Фонду „Демократичні ініціативи”:
Вул. Михайлівська, 16-б, кв. 34, Київ-01001, Україна
Тел./факс (380 44) 490-7057
E-mail: dif@carrier.kiev.ua
<http://www.dif.org.ua>

Зміст

<i>Ілько КУЧЕРІВ</i>	
Екзит-пол – дзеркало реального волевивлення виборців.....	4
Заява Комітету виборців України	7
<i>Ірина БЕКЕШКІНА</i>	
Напередодні: очікування, оцінки, сподівання, рейтинги	8
<i>Ілько КУЧЕРІВ, Світлана ПОТОЦЬКА</i>	
Організація та проведення екзит-полу	16
Прес-реліз від 18 квітня 2004 року	20
<i>Володимир МІЩЕНКО</i>	
Особливості електоральної поведінки представників різних соціально-демографічних груп	22
<i>Володимир ПАНІОТТО</i>	
Оцінка похибки	29
<i>Тетяна БОҀДАР</i>	
Спроби завадити проведенню екзит-полу	36
<i>Анатолій МАРЦИНОВСЬКИЙ</i>	
Три опції для ЗМІ: висвітлення екзит-полу в медіа	38
<i>Анатолій МАТВІЄНКО</i>	
Мукачеве: як це було. І як це не повинно бути.....	48
Хронологія подій у Мукачевому	53
Автура.....	60

ЕКЗИТ-ПОЛ – ДЗЕРКАЛО РЕАЛЬНОГО ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ ВИБОРЦІВ

На виборах мера Мукачєвого, які відбулися 18 квітня 2004 року, було одержано шокуючі результати. Кандидата Віктора Балогу („Наша Україна”), який здобув, за даними екзит-полу, 62% голосів виборців, офіційно не визнали переможцем. Натомість мером було названо його головного конкурента – представника СДПУ(о) Ернеста Нусєра, котрий, за результатами опитування, набрав 30%. Тож підсумки мукачєвського екзит-полу стали одним із найвагомїших доказів того, що дані виборів сфальсифіковано...

Фонд "Демократичні ініціативи" має унікальний для нашої країни досвід організації та проведення екзит-полів – опитування електорату на виході з виборчих дільниць. У співпраці з провідними соціологічними компаніями України ми провели 4 екзит-поли національного масштабу – під час парламентських виборів 1998 та 2002 років, першого та другого турів президентських виборів. Результати цих досліджень збігалися з даними, які пізніше подавала ЦВК, і ставали важливим елементом політичного життя України. Екзит-поли підтвердили чесність проведення виборів, лягли в основу теле- та радіошоу „Ніч виборів”, а також ґрунтового аналізу волевиявлення громадян.

Цього року ми вперше реалізували проект локального екзит-полу – в Мукачєвому Закарпатської області на виборах міського голови. Важливість заходу зумовлювалася тим, що вибори мера невеликого міста розглядалися

експертами певною мірою як своєрідні "праймеріз" виборів президента. Адже на той час президентський електоральний марафон де-факто вже стартував. А отже, як прогнозували фахівці, в Мукачевому мали бути апробовані різного роду політтехнології та неформальні, латентні "правила гри", що могли б бути перенесені на всеукраїнський рівень.

Таким чином, для демократичного розвитку всієї України було важливо, щоб мукачівські вибори пройшли чесно, прозоро, справедливо й були визнані такими міжнародною спільнотою. Так само після того, що сталося під час цих виборів - найбрутальніших за всю історію незалежної України, – конче потребувалося, щоб вони отримали всебічну оцінку і держава створила умови, які гарантували б уникнення чогось подібного в майбутньому.

Реалізація проекту опитування виборців Мукачєвого на виході з дільниць стала частиною діяльності широкої коаліції громадських організацій "Новий вибір-2004", спрямованої на проведення чесних і справедливих виборів в Україні. Весь захід виконав консорціум із проведення національного екзит-полу на виборах Президента України восени 2004 року. Всього до цього об'єднання ввійшло п'ять організацій, які є визнаними, провідними, соціологічними службами в країні: Фонд "Демократичні ініціативи", Київський міжнародний інститут соціології, Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова, фірми "Соціс" і "Соціальний моніторинг". Робота велася в тісній співпраці з Комітетом виборців України.

Участь авторитетних представників організацій - членів консорціуму в проекті дала змогу зробити спостереження за ходом виборчого процесу в Мукачевому більш об'єктивним. Нам вдалося також відпрацювати механізми співпраці аналітичних центрів, громадських організацій і ЗМІ.

Які ж можна виокремити головні етапи мукачівського проекту?

По-перше, Фонд "Демократичні ініціативи" та компанія "Соціс" системно вивчали електоральні настрої населення міста в передвиборний період. На цьому етапі ми провели опитування громадян щодо блоку питань, важливих для виборів: рейтинги кандидатів; готовність узяти участь у голосуванні; чи респонденти вважають, що вибори будуть чесними і справедливими; за які програми кандидатів можуть віддати голоси тощо.

По-друге, в день виборів мера було ретельно організовано опитування тих, хто вже проголосував, на виході з усіх виборчих дільниць, за винятком двох нетипових, які були розташовані в лікарнях.

По-третє, мукачівський проект започаткував публічну діяльність консорціуму. Його результати широко публікувалися в українській і міжнародній пресі.

Вони стали надбанням вітчизняних і зарубіжних аналітиків, які зацікавлені у вивченні політичних процесів, що відбуваються в нашій державі.

Тож закономірно, що цей екзит-пол став важливим аргументом у політичних дебатах. Причому не лише на регіональному та національному, а й на європейському і навіть світовому рівнях.

Підбиваючи підсумки всієї здійсненої консорціумом роботи, варто наголосити, що виконаний на високому науковому рівні екзит-пол у Мукачевому став інструментом суспільного контролю за організацією та проведенням виборів міського голови.

Найавторитетніші в Україні соціологи, які представляють різні – причому, завважте, конкуруючі! - компанії, отримали абсолютно об'єктивні дані. Це разюче суперечить офіційному визнанню перемоги Ернеста Нусера, а не Віктора Балогі. Результати екзит-полу, до речі, були верифіковані провідними зарубіжними фахівцями за найнадійнішими методиками, сотні раз підтвердженими на практиці в країнах розвинутої демократії.

Отже, в авторів книги є всі підстави твердити, з одного боку, про вкрай гостре протистояння влади й опозиції, а з іншого – про небачено брутальне застосування брудних технологій у виборчому процесі. Зрештою, висліди екзит-полу стали однією з причин, по-перше, визнання виборів недійсними українською і міжнародною громадськістю, а по-друге – добровільної відставки Ернеста Нусера з посади міського голови Мукачевого.

Наостанок хочу відзначити, що проведення цього – максимально репрезентативного – дослідження стало першою віхою в реалізації масштабного проекту екзит-полу під час президентських виборів. Він працюватиме на трьох рівнях – міжнародному, загальноукраїнському та регіональному. Передбачається, що по всій країні на виході з виборчих дільниць буде опитано 50.000 тих, хто проголосував. А це означає, що інститути громадянського суспільства матимуть змогу ефективно контролювати забезпечення ЦВК прозорості, чесності, об'єктивності виборів Президента України.

«ЕКЗИТ-ПОЛ ВІДОБРАЖАЄ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ТОЧНІШЕ, НІЖ ПАРАЛЕЛЬНИЙ ПІДРАХУНОК ГОЛОСІВ»

ЗАЯВА КОМІТЕТУ ВИБОРЦІВ УКРАЇНИ

Комітет виборців України проводив незалежний моніторинг процесу голосування та підрахунку голосів під час виборів міського голови Мукачєвого. До обов'язків спостерігачів КВУ, зокрема, входило забезпечення діяльності роботи інтерв'юєрів, які проводили опитування на виході з виборчих дільниць (екзит-пол).

З свого боку КВУ відповідально заявляє, що на 34 з 36 дільниць працювали представники соціологічних служб, які проводили опитування. В той же час КВУ вказує, що на окремих дільницях на інтерв'юєрів чинився тиск з боку правоохоронних органів та невідомих осіб, які перешкоджали повноцінному проведенню екзит-полу. В певний час інтерв'юєри здійснювали опитування на досить значній відстані від дільниць, через згадане втручання невідомих осіб, але це відбувалося на кількох дільницях і тривало близько двох ранкових годин.

Розбіжність результату опитування на виході з виборчих дільниць з даними паралельного підрахунку голосів свідчить лише про одне: фальсифікація результатів виборів розпочалася ще на етапі голосування.

Підтвердженням цьому можуть бути виявлені факти вкидання бюлетенів, зокрема, на виборчій дільниці №14.

Окрім того, дані паралельного підрахунку голосів, здійсненого за копіями протоколів, що отримані спостерігачами КВУ та народними депутатами, виявили: на багатьох дільницях кількість бюлетенів, визнаних недійсними, є доволі значною (в цілому 7.3% усіх бюлетенів), що не є типовим для виборів такого рівня. З досвіду спостереження за подібними виборами КВУ заявляє, що зазвичай ця цифра є значно нижчою. Це дає всі підстави вважати, що, між іншим, мав місце факт застосування технології фальсифікації (навмисного псування) бюлетенів.

Це свідчить, що дані опитування на виході з виборчих дільниць (екзит-полу), надані його організаторами, відповідають дійсності і не відхиляються від реального волевиявлення на показник більший, ніж оголошена похибка (2%).

Тому КВУ вважає, що екзит-пол відображає волевиявлення мешканців Мукачєвого точніше, ніж паралельний підрахунок голосів.

Ірина Бекешкіна

НАПЕРЕДОДНІ:

очікування, оцінки, сподівання, рейтинги

Це зараз Мукачеве зажило сумної слави як певний маркер негативізму, що позначає специфіку „виборів по-українськи”. Хотілося б сподіватися, що мукачівські вибори стануть надбанням історії як повчальний приклад того, якими не повинні бути вибори. Історія ґрунтується на фактажі, до якого відносяться і соціологічні дослідження, що роблять свій внесок у пояснення та обґрунтування певних подій.

Соціологи активно працювали в Мукачевому – і напередодні виборів, і в день виборів, провівши опитування на виході з виборчих дільниць (екзит-пол). І це зрозуміло: адже дослідникам суспільства і цікаво, і необхідно працювати саме там, де навч – конфліктні ситуації, зіткнення соціальних інтересів.

Напередодні виборів спільними зусиллями Фонду „Демократичні ініціативи” та Центру „Соціс” у Мукачевому було проведено два соціологічні опитування.

Перше провів із 31 березня по 5 квітня 2004 р. Центр “Соціс” на замовлення Фонду “Демократичні ініціативи”. Всього було опитано 800 респондентів за вибіркою, що представляє доросле населення Мукачевого (старше 18 років). Її похибка не перевищує 3.2%. Основні результати цього дослідження були представлені на прес-конференції у Києві в агенції УНІАН 6 квітня – в час, коли, за виборчим законодавством, ще можна було оприлюднювати дані соціологічних опитувань.

Друге опитування жителів Мукачєвого за методикою “rolling poll” Центр “Соціс” провів на замовлення Фонду “Демократичні ініціативи” 13 – 16 квітня 2004 р. Всього було здійснено 4 хвили (опитувалося щоразу по 100 респондентів), які за своїми соціально-демографічними характеристиками репрезентують доросле населення міста (старше 18 років). Похибка вибірки об’єданого масиву (400 респондентів) становить 5%. Результати цього опитування, що проходило протягом усього останнього тижня перед виборами, оприлюднювати до виборів законом заборонялося. Тож отримані дані були викладені на прес-конференції в Мукачєвому після закінчення голосування, 18 квітня о 20.00.

Весняне Мукачєве напередодні виборів аж ніяк не нагадувало „гарячу точку”. Радше, це було тління застарілого вогнища, яке, проте, могло спалахнути від найменшого подиху вітру.

Перші „дзвіночки” вже прозвучали під час проведення rolling-полу. Було зафіксовано безпрецедентний тиск на громадян та інтерв’юєрів. Відмовилося працювати 15 інтерв’юєрів, ще 9 повернуло анкети в процесі опитування – через великий відсоток відмов відповідати від респондентів, що проживають у центральній частині міста. Відмовилися від роботи насамперед інтерв’юєри, що працюють учителями в школах. Основною причиною відмов (інтерв’юєрів – працювати, а респондентів – відповідати) став тиск з боку адміністрацій установ, де вони працюють, – насамперед державних. Із подібною ситуацією в Україні соціологи зіткнулися вперше. Відсоток відповідей (response rate) становив 55% – менше, ніж звичайно.

Громадська думка Мукачєвого:

політична ситуація в місті напередодні виборів мера

Зараз, коли ми вже знаємо, що сталося в Мукачєвому, результати передвиборчих опитувань становлять особливий інтерес. Отже, розглянемо, якою була ситуація в місті за місяць до виборів. Головний предмет аналізу становитиме з’ясування конфлікту, який латентно визрівав протягом тривалого часу: чи були істотні відмінності в оцінці ситуації між прихильниками головних кандидатів на посаду мера – Віктора Балогі і Ернеста Нусєра? Як виборці оцінювали діяльність влади в місті? Які були їхні сподівання на майбутні вибори? Чим відрізнялась і чим була подібною громадська думка виборців, які підтримували різних кандидатів?

Про те, що ситуація тут напередодні виборів не була простою, свідчать оцінки опитаних: майже дві третини (62%) визначило обстановку в місті як неспокійну, напружену, ще 19% – як критичну, вибухонебезпечну. Благополучною, спокійною її вважало лише 7% опитаних. Причому характерно, що передвиборну атмосферу оцінювали абсолютно однаково і прихильники Віктора Балогі, і симпатички Ернєста Нусєра – в середовищі обох кандидатів по 64% опитаних оцінювали її як неспокійну і напружену.

Попри всю гостроту ситуації в Мукачевому, більшість жителів (53%) вважала малоімовірними масові виступи населення. І, навпаки, цілком можливими такі виступи вважало 30%, причому практично однаково і серед прихильників Балого (35%), і серед прибічників Нусера (33%). Бажаючих особисто взяти участь у подібних акціях (мітингах, демонстраціях тощо) виявилось ще менше – 15%. І знов-таки симпатии як Балого, так і Нусера не вирізнялися підвищеною схильністю до вияву соціального протесту (11% – серед прихильників Балого і 11% – серед прихильників Нусера).

Головні проблеми, що турбують жителів Мукачового, такі ж, як і в жителів України загалом: матеріальне становище населення (70%), відсутність роботи, проблеми з працевлаштуванням (60%), занепад промислового виробництва та сільського господарства (50%), медичне обслуговування (46%). Проте значну вагу для мешканців Мукачового мають і „нематеріальні” проблеми. Це дотримання прав і свобод громадян (36%), особиста безпека, високий рівень злочинності (30%), корумпованість місцевої влади (23%), причому значення прав і свобод для прихильників Балого виявилось істотно більшим, ніж для електорату Нусера.

Слід сказати, що оцінюючи діяльність місцевої адміністрації (включаючи й діючого на той час мера міста) в цілому, більшість мукачівців зупинилася на оцінці „задовільно” (38%). „Крайніх” оцінок було виставлено менше: „дуже погано” і „погано” в сумі – 25%; „дуже добре” і „добре” ще менше – 9%. Загалом, середня оцінка за 5-бальною шкалою виходить 2.76 бала – себто нижче „трійки”. І тут чітко проявилася відмінність між прихильниками Балого, які в середньому оцінили діяльність чинної місцевої влади на 2.44 бала, і Нусера, чії прибічники в середньому виставили місцевій владі оцінку в 3.11 бала – тобто переважно позитивну.

Варто також зазначити, що майже третина опитаних (30%) взагалі не змогла дати якоїсь оцінки діяльності влади в місті, де вони живуть. Вочевидь, це пов'язано і з тим, що більш як половина (55%) опитаних вважає, що інформації про діяльність органів міської влади повинно бути більше.

Відмінності електоратів Балого і Нусера виявились і в ставленні до існуючого конфлікту з приводу багатостраждальних виборів у Мукачевому, визнанні їх нечинними тощо. В цій колізії мукачівці переважно (30%) схильні підтримувати опозиційні сили, передусім блок В. Ющенко „Наша Україна” (24%), дещо менше виборців тримає сторону влади (23%). І з цього питання теж існує чіткий поділ між прихильниками Балого і Нусера: перші підтримують опозицію, насамперед блок Ющенко (50%) і незначною мірою – владу (11%); другі – владу (50%) і незначною мірою блок Ющенко (7%). Проте значна частина жителів не була схильна підтримувати жодну зі сторін конфлікту (20%) і ще 22% респондентів своєї позиції не визначило.

Оскільки у більшості жителів Мукачового були схильні підтримувати опозицію, тож не дивно, що вони переважно негативно (45%) поставилися до указу

Президента про призначення М. Опачка виконувачем обов'язків міського голови. І тут знову бачимо протилежність поглядів прихильників Балого, які негативно поставилися до указу Президента щодо призначення М. Опачка (66% – проти, а лише 5% – за) і прибічниками Нусера, які цей указ сприйняли переважно схвально (52% – за і 26% – проти). І це цілком зрозуміло, бо на минулих виборах, що були визнані недійсними, більшість мукачевців (46%) проголосувала за Василя Петьовку. Ернеста Нусера підтримало 24%.

Думки щодо чесності минулих виборів мера поділилися: 26% вважає їх нечесними і такими, що відбулися зі значними порушеннями; 27% думає, що, загалом, вибори були чесними, але з деякими порушеннями; ще 19% оцінює минулі вибори як повністю чесні, без будь-яких порушень. Значна частина респондентів (27%) не змогла визначити своєї позиції.

Звичайно, одним із центральних булї запитання про наміри мукачевців підтримати певного кандидата на майбутніх виборах мера. І тут чітко вималювалися два беззаперечні лідери майбутніх виборчих перегонів: Віктор Балого, якому на час опитування були готові віддати свої голоси 38% мукачівців, і Ернест Нусер, за якого бажали б проголосувати 24% опитаних. Жоден з інших кандидатів не міг втрутитися у цей двобій, оскільки найближчий суперник – Золтан Лендел – набрав трохи більше 2% голосів, а решта кандидатів – і взагалі менше 1%.

Явно випереджав Віктор Балого Ернеста Нусера й за іншими показниками. Саме Віктор Балого був указаний більшістю опитаних (55%) як дуже відомий у місті політик. Що ж до Ернеста Нусера, то переважна більшість опитаних (45%) визначила його як „достатньо відомого”, а як „дуже відомого” істотно менше – 27%. У замірах рівня симпатій за 7-бальною шкалою найвищу оцінку (7 балів) виставило Віктору Балозі 34% опитаних, а Ернесту Нусеру – лише 17%.

Електорати Балого й Нусера мали доволі чіткі соціально-демографічні відмінності. Першого значно більше були схильні підтримувати виборці молодого віку, з вищим рівнем освіти, українці за національністю. Другому були схильні віддати голоси виборці старшого віку, з нижчим рівнем освіти, росіяни й угорці за національністю.

Соціологи очікували високої явки виборців на дільниці: 71% опитаних зазначив, що обов'язково будуть голосувати. Причиною високої явки виборців могли бути значні сподівання мукачівців на вибори: 48% опитаних мало певні надії, а 21% — великі надії на те, що внаслідок виборів становище людей у місті зміниться на краще.

Отже, в опитуванні жителів Мукачєвого, що відбулося за півтора місяця до виборів, з'ясувалися такі принципи речі:

1. Високий рівень конфліктного напруження і протистояння електоратів двох кандидатів – Віктора Балого й Ернеста Нусера. Причому це був не так

вибір між двома особистостями, як між представниками двох протилежних таборів – опозиції у вигляді блоку „Наша Україна” і влади.

2. За півтора місяця до виборів Віктор Балога мав явно кращі шанси на перемогу, переважаючи свого суперника у півтора раза.

Оцінка мукачівцями виборчої кампанії та шансів кандидатів напередодні голосування

Протягом усього останнього тижня перед днем голосування соціологи проводили безперервне „ролінгове” опитування, коли кожного дня добиралося по 100 респондентів за репрезентативною вибіркою. Такий тип дослідження давав змогу тримати руку на пульсі виборчої кампанії. Отже, соціологи можуть із певністю говорити про те, якою була ситуація в останній тиждень перед днем виборів.

Перш за все, зазначимо, що політична обстановка внаслідок бурхливих подій виборчої кампанії майже не змінилася – ні на краще, ні на гірше, попри всі перипетії із судами, зняттям кандидатів і поновленням їх, зливою компроматів тощо. Як і місяць потому, більшість мукачевців оцінювали політичну ситуацію в Мукачевому напередодні виборів як неспокійну, напружену (64%), ще 21% – як кризову, вибухонебезпечну. Особливо гостро сприймали її прихильники Балоги, серед яких 68% оцінило ситуацію як напружену: Проте й у стані Нусера теж відчували цю напруженість (62%). Отже, можна говорити про те, що напружена ситуація формувалась у Мукачевому не внаслідок конкретних подій виборчої кампанії, а протягом усього часу протистояння політичних сил.

Так само, як і місяць потому, більше половини мешканців Мукачевого (50.5%) вважало, що в місті можуть відбутися масові виступи населення (мітинги, протести, демонстрації). І знов-таки серед виборців Балоги таких очікувань було більше (58%), ніж серед прибічників Нусера (46%). Як і місяць тому, лише незначна меншість була готова особисто взяти участь у подібних акціях (16.5%), хоча серед прихильників Балоги значно більше, ніж серед прибічників Нусера (27% проти 7%).

У цілковитій чесності наступних виборів мера були впевнені лише 15% мукачівців. На думку більшості (її зараз, з огляду на реалії мукачівських виборів, можна назвати „рожевими оптимістами”), вибори будуть чесними загалом, але з окремими порушеннями (38%). Щоправда, таких оптимістів було значно більше серед прихильників Нусера (51%), ніж серед тих, хто збирався проголосувати за Балогу (35%). Що вибори будуть нечесними взагалі, пророкувало лише 26.5% (25% – серед прибічників Балоги і лише 11% – серед прибічників Нусера).

Судячи з опитування, можна було очікувати високу явку мукачівців на виборчі дільниці: 78% респондентів відповіло, що обов'язково братимуть участь у голосуванні. Таку високу готовність голосувати можна пояснити великими сподіваннями на прийдешні вибори мера: більшість опитаних поклала деякі надії (49%) або великі надії (25%) на те, що внаслідок виборів їхнє життя зміниться на краще. Песимістично щодо цього було налаштовано лише 20%. Причому сподівання були однаково значними як серед тих, хто хотів проголосувати за Балугу, так і серед прибічників Нусера.

Серед причин участі у виборах головною для мукачівців було переконання в тому, що це – обов'язок кожного громадянина (45%). Другою значимою причиною є побоювання, що їхнім голосом може скористатися хтось інший (29%). Останніх було особливо багато серед тих, хто хотів проголосувати за Балугу (37%). Ті, хто не збирався йти на вибори, пояснювали це зневірою в усіх політиках та політиці взагалі, невірою в те, що вибори можуть змінити їхнє життя на краще.

Більшість опитаних (55%) вказала на різні порушення, які мали місце під час виборчої кампанії. Серед головних порушень були зазначені насамперед нерівний доступ кандидатів до засобів масової інформації (на це вказало 28.5% опитаних) та підкуп виборців (18.5%). Стосовно прямого тиску щодо голосування за певного кандидата, то на це вказали лише 3% опитаних. На думку мукачівців, найбільшою протекцією влади користувався під час виборчої кампанії Ернест Нусер (так вважало 35% опитаних), ще 11% вказало на Віктора Балугу.

Серед значної частини жителів Мукачєвого (24%) побутувала думка, що таємниця голосування відносна і що за бажання можна з'ясувати, як хто проголосував. А ще 13% були впевнені, що під час голосування цей процес повністю контролюється. З огляду на недовіру мукачівців до чесності виборів, зрозуміло, чому більшість опитаних (50.5%) позитивно сприймала перспективу присутності міжнародних спостерігачів на виборчих дільницях. А негативно до цього поставилося 15.5%. Щоправда, серед прихильників Нусера негативно ставлення до міжнародних спостерігачів було помітно більшим (24%).

Зрозуміло, що найбільший інтерес становило питання про електоральну підтримку мукачівцями певного кандидата. І напередодні дня виборів, як і півтора місяця тому, Віктор Балуга мав перевагу приблизно в півтора раза: за нього були налаштовані віддати голоси 38% опитаних, на другому місці йшов Ернест Нусер – 26%. Проте значна частина опитаних або не зробила свого вибору, або не захотіла про нього сказати (23%).

Для тих, хто вже визначився з вибором кандидата, головними мотивами вибору були насамперед програма, пропозиції кандидата (33.5%) та його особисті якості (24.5%), істотними були й сподівання, що кандидат відстоюватиме їхні інтереси (20%). Ці головні причини були однаково вирішальними у виборі обох кандидатів. Цікаво, що такий мотив, як підтримка

партії, був значно більше виражений серед прихильників Балози (21%), ніж серед прибічників Нусера (8%).

Хоча загалом слід зазначити, що у своїй більшості жителі Мукачєвого не мали чітких певних політико-політичних уподобань (29%) або не змогли їх визначити (19.5%). З одного боку, в підтримці політичних течій мукачєвці найбільше схильні підтримувати соціал-демократичний напрям (16.5%), екологічний (8.5%), націонал-демократичний (7.5%), соціалістичний (7.3%). З іншого – на останніх парламентських виборах 2002 року виборці Мукачєвого в більшості підтримали блок Віктора Ющенка “Наша Україна” (30%), СДПУ(о) отримала істотно менше голосів – 8%, і ще певну підтримку мала КПУ – 6%. Проте характерно, що рівно третина мукачєвців (33%) взагалі не змогла згадати, за кого проголосувала на останніх парламентських виборах.

Цікавим виявилось співвідношення політичних орієнтацій в електоратах обох кандидатів – Балози і Нусера. Серед прихильників Нусера 36% становили прибічники соціал-демократичного напрямку, 10% – „зелених”, 6% – соціалістів, 21% своєї політичної орієнтації не визначили і ще 8% не змогли відповісти на це запитання. Електорат Балози виявився більш аморфним в ідеологічному відношенні. Попри всю прихильність до блоку Віктора Ющенка „Наша Україна” (за цей блок на парламентських виборах проголосувало 54% тих, хто підтримує Балозу), лише 11% виборців Балози зарахувало себе до прибічників націонал-демократичного напрямку; серед решти були й прибічники комуністів (5%), соціалістів (9%), „зелених (9%), проте основна маса електорату або не притримувалася жодних ідеологічних орієнтацій (24%), або не змогла їх визначити (25%).

А от щодо підтримки кандидатів на майбутніх президентських виборах, електорат Віктора Балози виявився більш однотайним: 62% готово віддати голоси Віктору Ющенку, який і загалом є явним фаворитом у Мукачєвому (31.5%). А от електорат Нусера менше зосереджений на єдиному кандидаті: серед них Віктора Януковича підтримувало 28% (13.5% по Мукачєвому загалом). Цікаво, що підтримка Віктора Ющенка серед прихильників Нусера виявилася точно такою ж, як і „шефа” соціал-демократів Віктора Медведчука, – по 11%. Ще в цьому електораті відчутною є прихильність до Петра Симоненка (10%).

Наостанок зазначимо таку втішну для соціологів річ: у переважній своїй більшості мукачєвці довіряють результатам соціологічних опитувань – 54%, не довіряє значно менше – 10%, причому ця довіра практично однаково висока як серед прихильників Віктора Балози (62% довіри і 3% недовіри), так і серед електорату Ернеста Нусера (58% довіри і 10% недовіри).

Отже, підіб’ємо деякі підсумки, що постали внаслідок опитування, проведеного напередодні дня виборів:

1. Політична ситуація напередодні дня виборів була напруженою, проте не

вибухоподібною. В цілковитій чесності виборів була впевнена меншість виборців, але й суцільної фальсифікації теж не очікували: сподівалися, що вибори пройдуть відносно чесно (зрештою, як і більшість виборів в Україні).

2. Сама виборча кампанія проходила з порушеннями, які передусім стосувалися нерівних можливостей кандидатів. Причому, за свідченням опитаних, більшою мірою цим зловживав кандидат, який розглядався як представник влади, себто Ернест Нусер.
3. Явним фаворитом виборчих перегонів увесь час був Віктор Балога, який до дня виборів підійшов із відривом у півтора раза. Ця перевага була цілком природньою, оскільки в Мукачевому користується великою популярністю і блок „Наша Україна”, й особисто Віктор Ющенко.

Ілько КУЧЕРІВ, Світлана ПОТОЦЬКА

Організація та проведення екзит-полу

У день виборів міського голови Мукачєвого, 18 квітня 2004 року, з 8.00 до 20.00, консорціум, до якого ввійшли Фонд “Демократичні ініціативи”, Київський міжнародний інститут соціології, Центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, фірми “Соціс” та “Соціальний моніторинг” і Комітет виборців України, провів екзит-пол – опитування на виході з виборчих дільниць. Дослідження здійснювалося в рамках діяльності Громадської коаліції “Твій вибір-2004”.

На перший погляд, проект видавався досить простим для досвідчених членів консорціуму, а масштаб міста – замалим для роботи п’яти соціологічних фірм, кожна з яких могла б провести таке опитування в Мукачєвому самостійно. Тому ми більше розглядали цей проект як репетицію загальнонаціонального екзит-полу під час виборів Президента.

Першим шоком було те, що 15 інтерв’юєрів компанії „Соціс”, які мешкають у Мукачєвому, відмовилося проводити опитування в рідному місті. „Відмовники” пояснили свої рішення тиском з боку влади і побоюванням втратити основну роботу (як інтерв’юєри вони працюють тимчасово). Характерно, що такий кричущий факт ми зафіксували вперше в історії соціологічних досліджень на теренах незалежної України. Раніше під час опитувань громадської думки нічого подібного не траплялося...

Ми змушені були запросити до Мукачєвого інтерв'юєрів із інших міст, а також представників Комітету виборців України, які й провели екзит-пол (ЕП).

Для оперативної підготовки ЕП під керівництвом Фонду “Демократичні ініціативи” була створена робоча група (РГ) в складі І. Кучерева, М. Міщенко та С. Потоцької. Всі підготовлені РГ документи та рішення потім розсилалися керівникам чотирьох компаній для подальшого узгодження. Так, були розглянуті питання географії залучення інтерв'юєрських бригад, оптимального обсягу вибіркової сукупності, схеми відбору респондентів, дизайну вибірки тощо. В результаті вирішили залучити до участі в опитуванні електорат майже всіх виборчих дільниць міста через їхню невелику кількість – усього 36.

За тиждень до дня виборів у Мукачєвому (18 квітня), після отримання більш детальної інформації щодо розташування дільниць, було прийняте рішення про виключення двох із ЕП через їхню нетиповість і малу чисельність (дві лікарні).

РГ провела розподіл дільниць між компаніями таким чином, щоб кожна компанія була в однакових умовах складності роботи. В результаті дві повинні були проводити опитування на 8 дільницях, а дві інші – на 9.

Таким чином, станом на 16 квітня мали місце рішення:

- обсяг вибіркової сукупності дорівнює 1200 респондентів (похибка 3%);
- схема опитування передбачає опитування кожного 25-го виборця, що вийшов із дільниці;
- до опитування включені 34 дільниці;
- схема опитування передбачає початок роботи о 8-00 і закінчення – о 19-30;
- протягом дня анкети збираються тричі: з 12-00 до 13-00; з 15-00 до 16-00; з 19-00 до 19-30;
- реєстрація та аналіз відмов від участі в опитуванні;
- кожна з чотирьох дослідницьких компаній забезпечує доставку бригад інтерв'юєрів: КМІС – зі Львова, Ужгорода, Тернополя; Центр ім. О. Разумкова – з Івано-Франківська; “Соціальний моніторинг” – з Ужгорода; “Соціс” – зі Львова;
- на кожній дільниці опитування проводитимуть одночасно два інтерв'юєри.

В цей же період були теоретично відпрацьовані всі деталі дня виборів у контексті проведення ЕП, схеми взаємодії між членами консорціуму та поведінки в умовах можливих перешкод.

17 квітня. День напередодні виборів. РГ прибула до Мукачєвого й розпочала підготовку до наступного дня. Першою відбулася зустріч із представниками Комітету виборців України (КВУ). Вона мала на меті обговорити методика

організації опитування, щоб представники цієї організації могли ефективно виконувати свою функцію контролю за роботою інтерв'юєрів.

Після узгодження плану роботи з КВУ, в плани підготовки були внесені деякі зміни щодо організації опитування, точніше – забезпечення нормальних умов його реалізації. Компанія “Соціс” запропонувала зустрітися з керівництвом МВС міста. Очікувалося, що ця зустріч допоможе зняти можливі непорозуміння між соціологами й органами безпеки, внести краще розуміння нашої місії та отримати певні гарантії безпеки та захисту на наступний день для всіх учасників проекту. Пропозицію було визнано доречною.

Основним завданням цього дня було відвідання максимально більшої кількості дільниць з метою знайомства з керівництвом комісій, пояснення їм умов та мети дослідження, законності його проведення з точки зору неперушення прав виборців та Закону про вибори.

На той момент усе ще уточнювались необхідні для складання коректного дизайну вибірки статистичні дані. А саме: кількість виборців по кожній дільниці (це було необхідно знати, щоб розрахувати очікувану кількість інтерв'ю і контролювати результати роботи інтерв'юєрів); число виборців, що взяли участь у минулих виборах мера міста (це було необхідно для уточнення схеми відбору та остаточного розрахунку обсягу вибіркової сукупності).

Група організаторів у складі М. Міщенко (Центр О. Разумкова), С. Потоцької (“Соціс”) та О. Дишлевого (“Демініціативи”) відвідала 21 дільницю. Побувати на всіх виявилось неможливою справою через те, що витрати часу на реалізацію поставлених завдань щодо інформування та знайомства з керівництвом дільниць виявились значно більшими, ніж планувалося.

Часто знайомство та розмова не були легкими. Найчастіше представники дільничних комісій зауважували дослідникам, нібито це порушує права виборців і, мовляв, на це потрібний дозвіл територіальної виборчої комісії тощо. Доводилося пояснювати все в деталях, знімаючи, таким чином, упередженість і напруження.

Позитивно вплинули на встановлення контакту з комісіями факт розміщення в пресі інформації про планування ЕП та загальна освіченість членів комісії. Тому на деяких дільницях до членів РГ поставилися приязно, з розумінням нашої місії, і бесіди проходили легко. Однак були випадки, коли керівники комісій поводитись досить нечемно, відмовляючись розмовляти і не даючи можливості пояснити навіть причину візиту. Проте свою позитивну справу ці відвідування виконали. В кінці дня відбулася зустріч РГ з представниками МВС міста. Результатом її було отримання гарантій про надання допомоги в разі виникнення проблем і перешкод у виконанні роботи. Деякою мірою це допомогло також у вирішенні конфліктів наступного дня.

Вечір 17-го був завершений засіданням РГ, підбиттям підсумків і оцінці готовності до роботи усіх дослідницьких компаній. Отримання необхідних статистичних даних, аналіз ситуації в місті мали своїм наслідком те, що було прийняте рішення внести корективи до дизайну вибірки та методики відбору респондентів.

До відома представників кожної компанії було доведено інформацію про зміни: опитувати не кожного 25-го, а кожного 20-го, починаючи від 12-го респондента, що залишив дільницю з того моменту, як інтерв'юери розпочали роботу. Це давало дослідникам можливість вийти на вибіркочуву сукупність (розрахунково) в 1.500 респондентів (похибка становить $\pm 2.5\%$).

У процесі прийняття цього рішення РГ орієнтувалася на інформацію про те, що населення міста старше 18 років становить 62.000 респондентів, на минулих виборах мера явка становила 53 відсотки, а за даними досліджень, проведених напередодні виборів, планувало голосувати 70% електорату.

Ввечері в Ужгороді, вже з урахуванням внесених змін, був проведений інструктаж бригади "Соціальний моніторинг", а бригади всіх інших компаній виїхали зі своїх міст до Мукачєвого. Як стало вранці відомо, автобуси були зупинені на кордоні області й паспорти інтерв'юерів перевірені, прізвища записані. Але на той час міліцію вже повідомили про опитування і всі інтерв'юери після деякої затримки досягли міста.

18 квітня, з 6.30, ми зустріли бригади інтерв'юерів, які прибули в Мукачєве. З ними був проведений інструктаж, роздані посвідчення, методичні документи та інструментарій. Після цього автобус під керівництвом місцевих водіїв доставив дослідників на дільницю. Попередні знайомства з комісіями дали змогу розпочати роботу вчасно і не затримуватись на узгодження організаційних питань.

Найважчим за весь день дослідження видався період до 12-00. Саме в цей час керівникам компаній разом з представниками КВУ постійно доводилося вирішувати конфліктні питання, що виникали на тій чи іншій дільниці. Йдеться, зокрема, про людей, які погрожували інтерв'юерам, вигукували слова, що відлякували респондентів, котрі й так досить обережно ставилися до соціологів та прохань узяти участь у опитуванні. На деяких дільницях це були групи молоді ків, що прям о погрожували інтерв'юерам.

Поступово встановився відносно робочий режим, вирішені були особливо гострі суперечки. Збирати анкети ніхто не заважав. Анкети збиралися тричі. Введення даних відбувалося оператором компанії "Соціс" в імпровізованому штабі дослідників у готелі "Стар".

О 20.00 були доставлені останні анкети з найвіддаленіших дільниць. Попередні результати опитування були оголошені на прес-конференції, яка розпочалася відразу по завершенні виборів о 20.01. Остаточні ж підсумки ми оприлюднили о 21.00.

Фонд „Демократичні ініціативи”

ПРЕС-РЕЛІЗ

м. Мукачеве, 18 квітня 2004 року

У день виборів мера у м. Мукачевому 18 квітня 2004 р. з 8.00 до 20.00 консорціум, до якого увійшли Фонд "Демократичні ініціативи", Київський міжнародний інститут соціології, Центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, фірми "Соціс", та "Соціальній моніторинг" і Комітет виборців України, провели екзит-пол – опитування на виході з виборчих дільниць. Дослідження здійснювалося в рамках діяльності Громадської коаліції "Твій вибір-2004".

Опитування показало, що лідером виборчих перегонів є Віктор Балога (62.40%), на другому місці Ернест Нусер (29.99%). Всі інші кандидати набрали менше 1%: Василь Бурнадз – 0.12%, Ганна Іваницька – 0.53%, Золтан Лендел – 0.06%, Борис Лукіянець – 0.12%, Віктор Свирида – 0.35%, Віктор Шевченко – 0.53%; проти всіх кандидатів – 5.90%.

Більшість жителів Мукачєвого відповідала, що вибори організовані чесно, без підтасовок (63.8%), а 11.6% вважало, що вибори проходять нечесно, з підтасовками. Не висловило своєї думки 21,6%.

Усього було опитано 1694 респонденти. Рівень досяжності становив 60%, гранична похибка 2%.

Опитування стало можливим завдяки підтримці "Фонду сприяння демократії"

Посольства США в Україні, Дирекції з питань розвитку та співробітництва Швейцарської Конфедерації, Міжнародного фонду "Відродження" і Національного фонду підтримки демократії (США). Погляди авторів не залежать від офіційної позиції спонсорів.

Над виконанням проекту працювало близько 140 осіб. Опитування проводилося на 34 із 36 виборчих дільниць. Соціологічні фірми залучили до опитування бригади своїх інтерв'юєрів із Ужгорода, Львова, Тернополя, Івано-Франківська. Інтерв'юєри з Мукачєвого в опитуванні участі не брали, оскільки під час передвиборчих опитувань на них чинився адміністративний тиск й організатори не хотіли наражати їх на небезпеку.

Напередодні екзит-полу організатори об'їхали більшість дільниць і повідомили голів комісій про проведення опитування, розповіли про його технологію та призначення, пояснили, що воно не заважатиме голосуванню виборців, бо проводитиметься за межами виборчих дільниць.

Проте проведення екзит-полу не було безконфліктним. Конфлікти з головами виборчих комісій виникли на виборчих дільницях № 20, 24 і 27. На інших дільницях колізій із комісіями не виникало.

Найбільше заважала роботі соціологів присутність молодих людей (за відгуками самих інтерв'юєрів, "кримінального вигляду") біля більшості виборчих дільниць. Вони намагалися підслухати відповіді респондентів, а то й відігнати інтерв'юєрів. Керівникам опитування неодноразово доводилося вдаватися по допомогу міліції, яка подекуди стала охороняти інтерв'юєрів.

Особливо брутальний випадок стався біля дільниці №6, де ще вранці на двох інтерв'юєрів насувалися з погрозами до 30 молодиків "кримінального вигляду". На спроби керівника опитування від Центру "Соціальний моніторинг" Тетяни Бондар провести "роз'яснювальну роботу серед спецконтингенту" щодо опитування, один із молодиків сказав: "Да что с ней разговаривать! Сейчас погузим ее в багажник и отвезем в лес". Довелося покликати міліцію.

Отже, вперше в історії української соціології опитування проходило в таких складних умовах.

Володимир МІЩЕНКО

Особливості електоральної поведінки представників різних соціально-демографічних груп

Ми ставили своїм завданням проаналізувати в цьому розділі не лише те, як голосували на виборах представники різних соціально-демографічних груп, але й оцінити, там, де це можливо, рівень їхньої електоральної активності, порівнявши структуру респондентів за тим чи іншим демографічним показником зі структурою населення Мукачєвого за результатами перепису.

Як відомо, при проведенні екзит-полу генеральною сукупністю є громадяни, які взяли участь у голосуванні. Тому для того, щоб проаналізувати реальну похибку вибірки за тим чи іншим показником, потрібно було б порівняти структуру вибіркової сукупності зі структурою масиву учасників голосування. Наприклад, якщо мова йде про вікову структуру, то для проведення такого порівняння за списками виборців необхідно створити базу даних тих, хто проголосував: внести туди їхній рік народження, порахувати частки кожної вікової групи і порівняти її з частками цих же вікових груп у вибірковій сукупності.

Але створення такої бази даних значно утруднене ресурсними обмеженнями (необхідність значних затрат робочого часу), адміністративними перешкодами (труднощі доступу соціологів до списків виборців, що проголосували на кожній дільниці). Крім того, багато хто ставить під сумнів достовірність списків тих, які проголосували. Так, спостерігачі Комітету виборців України заявляли,

що, за їхніми підрахунками, досить часто кількість тих виборців, які реально відвідали дільниці, виявлялася меншою за кількість тих, хто значився в списках, як такий, що проголосував. До того ж, зважаючи на поширену в масмедіа інформацію про викрадення виборчої документації з приміщення Мукачівської територіальної виборчої комісії, взагалі невідомо, чи збереглися списки тих, хто проголосував.

Тому реально ми можемо порівнювати вікову структуру респондентів лише з віковою структурою населення Мукачєвого, отриману за результатами перепису. Мова йде про вікову структуру всього населення, зокрема й тих, хто не брав участі у виборах. Але тут не може (і не повинно) бути повної відповідності. Адже, як відомо, стійкою особливістю електоральної поведінки українців (як і громадян багатьох інших європейських країн) є низька участь молоді у виборах і вища - людей старшого віку. Тобто вікова структура учасників виборів практично при всіх опитуваннях виявляється зміщеною в бік старших вікових груп.

Як бачимо з таблиці 1, мукачівські вибори не стали винятком. За даними екзит-полу, частка молоді серед тих, хто проголосував, виявилася нижчою, ніж серед населення міста в цілому, а частка представників старших вікових груп (насамперед тих, кому від 50 до 59 років), - вищою.

Таблиця 1

Порівняння вікової структури дорослого (від 18 років) населення м. Мукачєвого (за даними перепису 2001 року) з віковою структурою респондентів, які відповідали на запитання екзит-полу*, а також осіб, які відмовилися відповідати на запитання екзит-полу, %

	Дані перепису	Серед осіб, які відповіли, за кого голосували	Серед осіб, які відмовилися відповідати, за кого голосували
18-29	26,6	19,9	18,2
30-39	18,4	18,2	20,6
40-49	20,7	22,9	25,7
50-59	15,6	19,3	19,9
60 років і старші	18,7	19,7	15,6
Усього	100	100	100

* Під «особами, які відповідали на запитання екзит-полу», маються на увазі ті, хто погодився відповісти, за кого він проголосував на виборах

Вищий рівень “електоральної дисципліни” старших вікових груп підтверджується й тим, що чим старші респонденти, тим частіше вони приходили на виборчі дільниці вже в ранкові години (див. табл. 2). Так, серед респондентів віком від 60 років і старших проголосувало до 12 години дня 52,1%, тоді як серед осіб, молодших 30 років, - лише 19,2%.

Таблиця 2**Час голосування представників різних вікових груп, %**

	Час, коли проводилося опитування (час виходу респондента з дільниці):		
	Від 8.00 до 11.59	Від 12.00 до 15.59	Від 16.00 до 19.30
18-29 років	19,2	56,0	24,9
30-39 років	30,9	48,4	20,7
40-49 років	34,1	43,5	22,4
50-59 років	39,6	43,3	17,0
60 років і старші	52,1	38,8	9,1

Якщо порівняти вікову структуру тих, хто погодився відповідати на запитання, за кого вони голосували, з тими, хто відмовився дати відповідь, то можна зробити такий висновок: дещо частіше відмовлялися відповідати люди віком від 30 до 49 років, рідше такі відмови давали молоді люди віком до 30 років, а найрідше - ті, кому 60 років і більше (див. табл. 1).

Як бачимо з таблиці 2 і діаграми 1, представники наймолодшої вікової групи дещо частіше, ніж у середньому по масиву опитаних, віддавали свій голос за В. Балогу, а ті, кому 60 років і більше, – за Е. Нусера. Отже, оскільки в старшій віковій групі рівень електоральної підтримки Е. Нусера був найвищий і водночас представники саме цієї групи найрідше відмовлялися відповідати на запитання щодо голосування на виборах, це може бути непрямым свідченням того, що представники електорату Е. Нусера дещо рідше ухилялися відповідати на запитання екзит-полу, ніж представники електорату В. Балогі. Тобто аналіз вікової структури тих, хто погодився відповідати на запитання екзит-полу, і тих, хто ухилився від відповіді, не виявив підтвержень того, що які-небудь системні зміщення у вибірці за рахунок відмов від участі в опитуванні могли завищити частку голосів, відданих за В. Балогу.

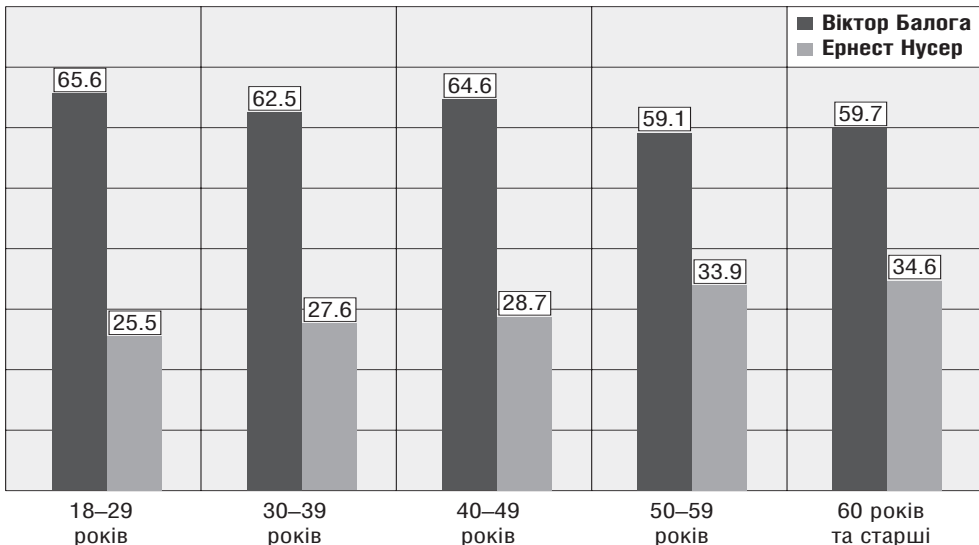
Таблиця 3

Голосування на виборах міського голови залежно від віку виборців, %

	18–29 років	30–39 років	40–49 років	50–59 років	60 років та старші
Віктор Балоба	65,6	62,5	64,6	59,1	59,7
Василь Бурнадз	0,0	0,3	0,0	0,0	0,3
Ганна Іваницька	0,3	0,0	0,0	1,2	1,2
Золтан Лендєл	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0
Борис Лукіянець	0,0	0,0	0,0	0,3	0,3
Ернест Нусер	25,5	27,6	28,7	33,9	34,6
Віктор Свирида	0,3	0,0	0,5	0,3	0,6
Віктор Шевченко	0,0	0,3	0,3	1,2	0,9
Не підтримав жодного	8,4	9,2	5,6	4,0	2,4
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Діаграма 1

Частка респондентів, які, за даними екзит-полу, проголосували за В. Балобу та Е. Нусера залежно від віку опитаних, %

Порівнюючи структуру респондентів екзит-полу за статтю (див. табл. 4), ми бачимо, що серед учасників екзит-полу жінок дещо більше, ніж серед населення міста в цілому. Але, якщо виходити з того, що активнішу участь у виборах узяли представники старших вікових груп, ніж молодь, то такі структурні

відмінності легко пояснити, адже відомо, що в старших вікових групах жінки становлять більшу частку, ніж в молодших. Зазначимо також, що статева структура масивів учасників екзит-полу та тих, хто відмовився відповідати, практично не відрізняється.

Таблиця 4

Порівняння статевої структури дорослого (від 18 років) населення м. Мукачового (за даними перепису 2001 року) зі статевою структурою респондентів, які відповідали на запитання екзит-полу, а також осіб, які відмовилися відповідати на запитання екзит-полу, %

	Дані перепису	Серед осіб, які відповідали, за кого голосували	Серед осіб, які відмовилися відповідати, за кого голосували
Чоловіки	46,7	42,7	43,3
Жінки	53,3	57,3	56,7
Усього	100,0	100,0	100,0

Опитування не виявило статистично значущих відмінностей у голосуванні залежно від статі (табл. 4).

Таблиця 5

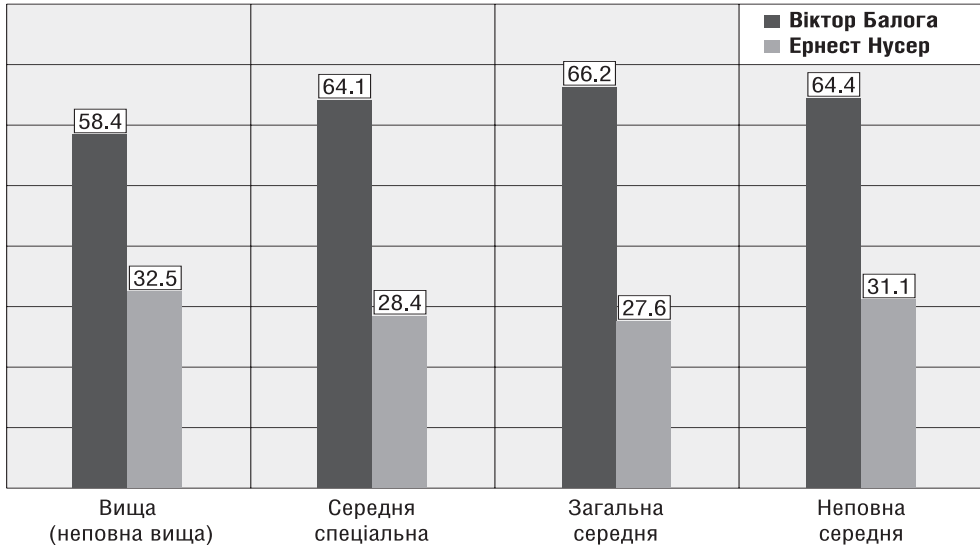
Голосування на виборах міського голови залежно від статі виборців, %

	Чоловіки	Жінки
Віктор Балога	61,2	63,3
Василь Бурнадз	0,1	0,1
Ганна Іваницька	0,4	0,6
Золтан Лендел	0,0	0,1
Борис Лукіянець	0,1	0,1
Ернест Нусер	30,5	29,6
Віктор Свирида	0,7	0,1
Віктор Шевченко	0,8	0,3
Не підтримав жодного	6,1	5,8
Усього	100,0	100,0

Стосовно рівня підтримки кандидатів виборцями з різним освітнім рівнем, то за В. Балогу дещо рідше голосували респонденти з вищою освітою (див. діагр. 2).

Діаграма 2

Частка респондентів, які, за даними екзит-полу, проголосували за В. Балого та Е. Нусера залежно від рівня освіти опитаних, %

Згідно з даними екзит-полу, серед громадян, які взяли участь у виборах і погодилися відповідати на запитання інтерв'юєрів, частка представників різних національностей у цілому відповідає частці представників цих національностей серед населення міста (див. табл. 6).

Таблиця 6

Порівняння національної структури населення м. Мукачєвого (за даними перепису 2001 року) та національної структури респондентів, які відповідали на запитання екзит-полу, %

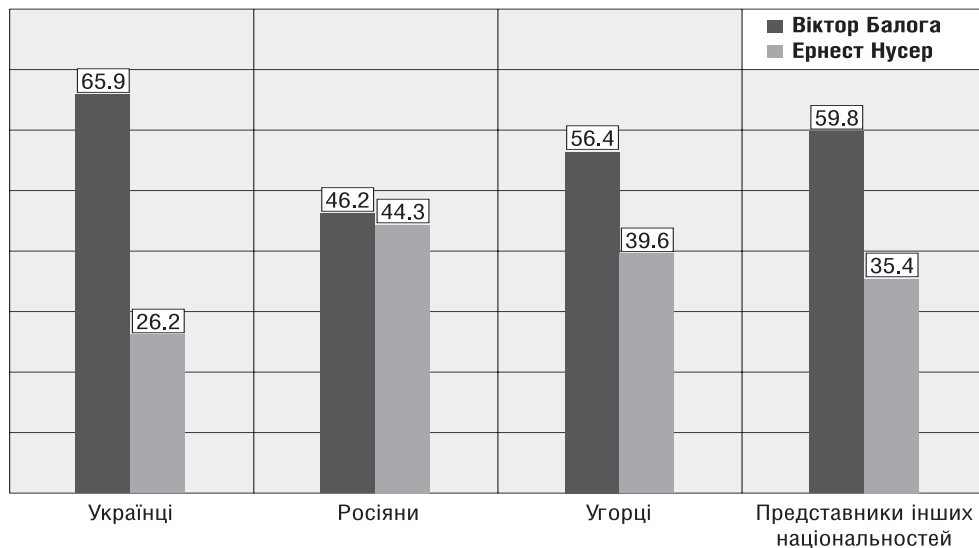
	Дані перепису *	Серед осіб, які відповіли, за кого голосували
Українці	77,1	73,5
Угорці	8,5	6,0
Росіяни	9,0	12,5
Цигани	1,4	2,8
Німці	1,9	1,9
Інші	2,1	3,3

* Серед усього населення міста, включаючи осіб молодше 18 років

Екзит-пол показав, що за В. Балогу найчастіше на виборах голосували етнічні українці (див. діагр. 3). Частка респондентів, які голосували за В. Балогу, переважає частку тих, хто підтримав на виборах Е. Нусера, серед представників усіх етнічних груп, крім росіян, серед яких В. Балоба та Е. Нусер мали практично однакову підтримку на виборах (відповідно 46 і 44%).

Діаграма 3

Частка респондентів, які, за даними екзит-полу, проголосували за В. Балогу та Е. Нусера залежно від національності опитаних, %

Отже, за викладеними в цьому розділі результатами можна зробити такі висновки:

- Результати екзит-полу свідчать про те, що більш високою була явка представників старших вікових груп.
- Аналіз вікової структури тих, хто погодився відповідати на запитання екзит-полу, і тих, хто ухилився від відповіді, не виявив підтвержень того, що якінебудь системні зміщення у вибірці за рахунок відмов від участі в опитуванні могли завищити частку голосів, відданих за В. Балогу.
- Загалом, із зростанням віку опитаних зростає рівень електоральної підтримки Е. Нусера і, навпаки, знижується частка тих, хто голосував за В. Балогу.
- За В. Балогу дещо рідше голосували респонденти з вищою освітою.
- Частка респондентів, які голосували за В.Балогу, переважає частку тих, хто підтримав на виборах Е. Нусера, серед представників усіх етнічних груп, крім росіян, серед яких В. Балоба та Е. Нусер мали практично однакову підтримку на виборах.

Володимир ПАНІОТТО

Оцінка похибки

Оскільки в даному випадку результати екзит-полу дуже сильно відрізняються від результатів виборів, оцінка похибки екзит-полу стає центральним питанням. Чим можна пояснити розходження результатів екзит-полу і результатів виборів?

Теоретично можливі такі причини:

- 1) стохастична похибка вибірки;
- 2) систематична похибка розподілу респондентів за часом;
- 3) похибка за рахунок низького відсотку опитаних (low response rate);
- 4) нещирість респондентів;
- 5) фальсифікація результатів виборів.

Розглянемо послідовно ці причини.

1. Стохастична похибка вибірки

За процедурою були відібрані практично всі виборчі дільниці. Далі відбір здійснювався з певним кроком на кожній виборчій дільниці. Таким чином, кількість опитаних на кожній виборчій дільниці приблизно пропорційна кількості виборців, що тут голосували.

Можна вважати, що ця процедура є певною реалізацією простої випадкової вибірки, тобто дизайн-ефект вибірки дорівнює одиниці. За відповідними формулами при опитуванні 1695 респондентів максимальна похибка за долею ознаки з ймовірністю 0.95 не перевищує 2.4%.

2. Систематична похибка розподілу респондентів за часом

Іноді (особливо в загальнонаціональних екзит-полах) важко встановити крок, за яким необхідно проводити опитування тих, хто проголосував, бо кількість виборців по кожній виборчій дільниці невідома. До того ж можуть бути великі міжрегіональні відмінності у відсотку тих, хто прийде голосувати. Крім цього, за великих навантажень на кожній дільниці працює один інтерв'юєр, якому важко і проводити інтерв'ю, і відраховувати виборців одночасно. Тому іноді встановлюють норми опитування у першій, другій та третій третині чи навіть у першій та другій половині дня. При неточності розподілів це може призвести до відхилень.

Наприклад, комуністи дисциплінованіші й раніше голосують. І якщо опитати в першій третині дня більше респондентів, ніж треба, то вийде зсув у бік комуністів.

Але на цей раз була ретельно витримана процедура опитування кожного 20-го (див. методологію опитування). А тому можлива похибка розподілу респондентів за часом близька до 0.

3. Похибка за рахунок низького відсотку опитаних (response rate)

Усього опитано 1695 респондентів із 2747 (1052 відмовилося), тобто відсоток опитаних (RR – response rate) складає 62%. Цей показник нижчий за стандартні 70-75%, але він досить часто зустрічається в соціологічних дослідженнях (особливо у великих містах). Загальна похибка за рахунок того, що опитані не всі респонденти, які потрапили до вибірки, вираховується за такою формулою:

$$E = |p_2 - p_1| \times (1 - RR) \quad (1)$$

де

E – похибка;

p1 – відсоток деякої ознаки **P** (наприклад, рейтинг кандидата) серед опитаних;

p2 – відсоток ознаки **P** серед тих, хто не опитаний;

RR – response rate (пропорція опитаних).

Розглянемо похибку, скажімо, для рейтингу Е. Нусера. Як відомо з методики екзит-полу, **p1=30%**, **RR = 0,62** (він має бути виражений у пропорції, а не у відсотках). Головна проблема – наскільки **p2** може відрізнитися від **p1**, яким може бути рейтинг Е. Нусера серед тих, хто не відповів. Нижче ми наведемо дані дослідження інтерв'юєрів, яке проведено для оцінки впливу невідповідей і нещирості респондентів. А зараз спробуємо оцінити, яка максимальна відмінність може призвести до невідповідності даних екзит-полу і результатів виборів.

Візьмемо за оцінку максимального рейтингу Е. Нусера той, що дають офіційні результати виборів, – 60%. Тоді

$$E = (60\% - 30\%) \times (1 - 0,62) = 11,4\% \quad (2)$$

Така похибка не може пояснити відмінність результатів виборів і даних екзит-полу, яка становить понад 30%. Чи може бути більшою різниця рейтингів? Якщо припустити дуже сильний тиск із боку тих, хто підтримує В. Балогу, то якою може бути максимальна різниця?

Ймовірно, що з тих, хто відмовився, 10% голосувало за нейтральних кандидатів, тут дані екзит-полу й офіційні дані збіглися. Якщо навіть припустити, що всі інші (90%) голосували за Нусера, то його рейтинг за даними екзит-полу буде 52,9%, що значуще нижче, ніж 60% за офіційними даними. І тільки коли зробити малоімовірне припущення, що всі 100% тих, хто не відповів, не відповіли, по-перше, винятково з міркувань приховування своїх симпатій до когось із кандидатів (тобто якщо відкинути як неправдиві посилання частини респондентів на відсутність часу й інші обставини), по-друге, тому що серед них не було прихильників нейтральних кандидатів, а по-третє, не було прихильників В. Балогі (тобто всі 100% не відповіло виключно, щоб приховати голосування за Е. Нусера), – тільки в цьому випадку можливо одержати результат, який збігається з офіційними результатами виборів. Таким чином, припущення, що відмінність даних екзит-полу й результатів виборів пов'язана з низькою часткою відповідей, є вкрай малоімовірним.

4. Нещирість респондентів

Теоретично за рахунок показника нещирості респондентів можна одержати будь-який результат. Але наскільки реальна така ситуація? Як ми знаємо, 38% респондентів відмовилося від інтерв'ю, з них три чверті не вказали мотивів відмови, інші послалися на зайнятість чи інші причини. Який сенс респондентам казати неправду, якщо можна так легко відмовитися від інтерв'ю? Можливо, комусь із них незручно відмовлятися, вони дуже кооперативні, але при цьому їм легше збрехати. Можна припустити, що таких людей ("кооперативних брехунів") не дуже багато.

В екзит-полах відмовитися набагато легше, ніж у звичайних дослідженнях, коли інтерв'юєр приходиться додому. Тому, я гадаю, відсоток нещирих відповідей менший, ніж в опитуваннях за місцем проживання. Чи можна його оцінити?

Для оцінки можливої нещирості респондентів ми пішли двома шляхами. По-перше, провели опитування інтерв'юєрів з проханням оцінити відсоток тих, хто міг бути нещирим, по-друге, звернулися до вітчизняного та міжнародного досвіду.

4.1. Опитування інтерв'юєрів

Усього було проведено анкетування 64 із 79 інтерв'юєрів (анкети роздані їм бригадирами для самозаповнювання). Анкета наведена у додатку 1.

Результати – в таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати опитування інтерв'юєрів

	Середня кількість	Відсоток
Скільки людей Ви опитали?	27,5	100,0
Як Ви вважаєте, скільки з них виглядали неспокійними, заляканими і могли дати нещирі, неправдиві відповіді? Мова йде про Вашу «інтуїтивну» оцінку	5,5	20,2
Як Ви вважаєте (знову-таки, цілком інтуїтивно), скільки респондентів		
- відповіли, що голосували за В. Балогу, але насправді голосували за іншого кандидата	1,1	3,9
- відповіли, що голосували за Е. Нусера, але насправді голосували за іншого кандидата	3,2	11,7
Скільки % відмовників голосували за В. Балогу?	54,0	54,0
Скільки % відмовників голосували за Е. Нусера?	27,5	27,5

Як бачимо, в середньому кожний п'ятий респондент міг бути підозрюваний у нещирій відповіді, але інтерв'юєри вважали, що скоріше це число виборців голосувало за Балогу, а не за Нусера. Те ж саме стосується оцінки щодо того, як голосували "відмовники": інтерв'юєри вважають, що більшість відмовників голосувала за Балогу.

Про що свідчать ці дані? Звісно, їх не можна інтерпретувати як реальну оцінку відсотка неправдивих відповідей чи відсотка того, як дійсно голосували респонденти. Але інтерв'юєри в даному випадку оцінюють ситуацію на виборчих дільницях, вони є "термометрами", індикаторами можливого тиску в той чи інший бік на виборців.

Результати дослідження показують, що в день виборів на виборчих дільницях не було тотального тиску на респондентів з боку оточення В. Балогі і що тиск з боку оточення Е. Нусера був скоріше за все більший, ніж з боку оточення В. Балогі.

З цього випливає два висновки:

1. Припущення попереднього параграфа, що 100% “відмовників” голосувало за Нусера, вкрай мало ймовірно. Різниця в оцінці ситуації владою й опозицією полягає ось у чому: опозиція вважає, що тиск був тільки з боку прихильників Е. Нусера, а влада, що тиск був з двох сторін (такі заяви робили у Верховній Раді представники правоохоронних органів).

Таким чином, наявність тиску з боку прихильників Е. Нусера, є безперечним, а з боку прихильників В. Балого – дискусійним. Припустимо для оцінки максимальної похибки, що тиск з двох сторін був однаковим. Тоді можна допустити, що “відмовники” голосували приблизно порівну за обох головних кандидатів (по 50%). Тож похибка за рахунок 62% частки відповідей могла бути приблизно такою:

$$E = (50\% - 30\%) \times (1 - 0,62) = 7,6\% \quad (3)$$

Але, за умови відсутності чітко визначеного впливу саме оточення одного з кандидатів, найбільш імовірним розподілом є не рівномірний, а такий самий, як і тих, хто проголосував.

2. При тій самій гіпотезі про однакову нещирість на користь обох кандидатів похибка за рахунок нещирості тих, хто відповів, не впливає на результати екзит-полу.

Таким чином, при висловлених гіпотезах максимальна похибка екзит-полу не може перевищувати суму випадкової похибки і похибки за рахунок “відмовників”, тобто не може бути більшою, ніж $2,4\% + 7,6\% = 10\%$.

Але навіть за такої похибки (тобто якщо б В. Балого набрав на 10% менше, а Е. Нусер на 10% більше) результат був би 52,4% у В. Балого проти 40% у Е. Нусера (на 20% нижче офіційного результату Е. Нусера).

4.2. Міжнародний досвід

Максимальна похибка екзит-полу, проведеного під час останніх парламентських виборів, складала 1.4%. Максимальна похибка інших екзит-полів, проведених в Україні, не перевищувала декількох відсотків. Тому ми вирішили звернутися до міжнародного досвіду.

Я поставив запитання мережі Американської асоціації дослідників громадської думки (AAPOR – American Association of Public Opinion Research). Це комп’ютерна мережа з приблизно 700 дослідників. Вона побудована таким чином, що надіслане запитання одержують усі члени мережі. Воно було про те, яка максимальна похибка екзит-полів мала місце, де і коли відбувалися ці екзит-поли. Я одержав відповіді від таких відомих фахівців з проведення екзит-полу, як У. Мітофський, Дж. Ленські, М. Едельман, Сміт-Том.

Були названі останні президентські вибори на Тайвані, коли екзит-пол дав 53% претенденту і 47% президенту, що змагався за другий термін перебування при владі. Результати ж виборів показали 50.2% у порівнянні з 49.8% на користь президента, який таким чином був переобраний на другий термін. Були також названі екзит-поли під час виборів мера Нью-Йорка у 1988 та під час виборів губернатора штату Вірджинія у 1989 році, які точно визначили переможця (Д. Дінкінс у Нью-Йорку й Д. Вайлдер у Вірджинії), але переоцінили рахунок, з яким вони перемогли. Пояснення пов'язане з тим, що обидва переможці – афроамериканці і частина білих, щоб не виглядати расистами, не наважувалася казати інтерв'юерам, що не проголосувала за вказаних кандидатів. Згадувалися також вибори в Сербії часів Милошевича, вибори 2004 на Філіппінах. У цілому похибка не перевищувала 5%, а різниця між двома кандидатами в другому турі – 10%.

М. Едельман проаналізував підсумки 1100 екзит-полів, що були проведені ним та У. Мітофським у різних штатах США протягом 1982–2000 років. Неправильно переможець був названий лише одним із цих 1100 екзит-полів – на виборах до сенату в Нью-Гемпширі: 8% похибки в оцінці різниці між кандидатами.

Таким чином, міжнародний досвід показує, що великі похибки в екзит-полах трапляються дуже рідко і що вони не перевищують 10%. Ця цифра приблизно така ж, яка впливає з дослідження інтерв'юєрів.

Іншу методику оцінки впливу відсотку відповідей і щирості респондентів на можливу похибку дослідження запропонував Н. Енрліх із Мічиганського університету – калькулятор довіри (див. <http://www.ippsr.msu.edu/OSR/CredibilityCalculator.htm>). Він люб'язно погодився провести розрахунки за своєю методикою і визначив: імовірність того, що переміг В. Балоба, до ймовірності того, що переміг Е. Нусер, співвідноситься, як 50 до 1.

Усе це дозволяє стверджувати, що гіпотези про вплив відсотку “відмовників” та нещирість респондентів не можуть пояснити різницю між результатами екзит-полу і виборів.

5. Фальсифікація результатів виборів

Таким чином, гіпотеза про фальсифікацію результатів виборів шляхом неправильного підрахунку голосів, виглядає найімовірнішою. Вона підкріплюється тим, що виборчі бюлетені були вкрадені в ніч після закінчення виборів – і переможцем визнали Е. Нусера. Якби дані екзит-полу були неправильними, то не мало б сенсу красти бюлетені.

ДОДАТОК 1. Анкета для опитування інтерв'юерів

1. Скільки людей Ви опитали? _____
2. Як Ви вважаєте, скільки з них виглядали неспокійними, заляканими і могли дати нещирю, неправдиву відповідь. Мова йде про Вашу «інтуїтивну» оцінку.
_____ респондентів
999. Важко відповісти, не знаю
3. Як Ви вважаєте (знову-таки, цілком інтуїтивно), скільки респондентів:
  - 3.1. Відповіли, що голосували за В. Балогу, але насправді голосували за іншого кандидата _____
999. Важко відповісти, не знаю
  - 3.2. Відповіли, що голосували за Е. Нусера, але насправді голосували за іншого кандидата _____
999. Важко відповісти, не знаю
4. Як Ви вважаєте, якщо всіх респондентів, **ЯКІ ВІДМОВИЛИСЯ ВІДПОВІДАТИ, ЗА КОГО ВОНИ ГОЛОСУВАЛИ**, прийняти за 100%, то який, приблизно, відсоток серед них становлять ті, хто:
  - 4.1. Голосував за В.Балогу _____%
999. Важко відповісти, не знаю
  - 4.2. Голосував за Е.Нусера _____%
999. Важко відповісти, не знаю

Тетяна БОНДАР

Спроби завадити проведенню екзит-полу

З огляду на досвід проведення екзит-полів у національному масштабі, попри налаштованість населення до співпраці з інтерв'юєрами в їхній поведінці часто відчувалися настороженість і побоювання. На багатьох виборчих дільницях виникали непорозуміння та конфлікти, що значно ускладнювало роботу інтерв'юєрів з респондентами.

За свідченнями керівників дослідження, на кількох виборчих дільницях постійно були присутні групи молодих людей, які поводитися дуже агресивно щодо інтерв'юєрів.

Так, на дільниці № 6 (ЗОШ № 5, вул. Ужгородська, 27) трапився конфлікт між такою групою молодиків та інтерв'юєрами. Свою грубу поведінку молоді люди мотивували тим, що соціологи нібито проводять агітацію за «свого» кандидата. Однак на пояснення, що ніякої агітації не відбувається, а проводиться опитування людей, які вже проголосували, ці юнаки не реагували. Натомість молодики «пропонували» інтерв'юєрам покинути виборчу дільницю, погрожуючи вчинити фізичну розправу. Невідомі специфічної зовнішності часто підслуховували, про що йде мова. Респонденти в таких випадках припиняли діалог і намагалися якомога швидше піти геть.

Дивною в цій ситуації видається поведінка представників правоохоронних органів. Складалося таке враження, що вони неспроможні були захистити інтерв'юєрів. На тій же дільниці № 6 міліціонери самі намагались уникнути конфлікту і відходили на деякий час від виборчої дільниці разом із соціологами.

На ділянці № 24 з самого початку роботи виникла гостра колізія між інтерв'юерами й головою виборчої комісії, який в агресивній формі заборонив проведення опитування. В результаті доводилося опитувати виборців на деякій відстані від ділянки.

Щось подібне відбувалося на ділянках № 20 і 27, де голови виборчих комісій посилалися на те, що їм нічого не відомо про екзит-пол.

На ділянці № 28 в першій половині дня виникли непорозуміння з представниками правоохоронних органів, які твердили, нібито не були поінформовані щодо проведення опитування на виході з виборчих ділянок. На ділянці № 8, яка знаходилася в центрі міста, виникла бійка та лайки, що значно ускладнило роботу інтерв'юерів, яким, звісно, довелося на деякий час відійти від ділянки.

Члени деяких виборчих комісій говорили, що вибори „розпочнуться о 9-й годині вечора...”

Загалом, працівники міліції та голови виборчих ділянок насторожено сприймали опитування, яке проводилося в день виборів – це створювало певні проблеми та непорозуміння. Тобто соціологи були готові до того, що правоохоронні органи будуть сприяти в проведенні дослідження, а виходило так, що інтерв'юери повідомляли організатора про непорозуміння з правоохоронними органами по телефону і тільки після його переговорів з представниками МВС непорозуміння залагоджувались.

Немає сумніву, що на населення та на саму виборчу процедуру намагалися вплинути зацікавлені політичні сили, хоча людині “зі сторони” доволі складно було однозначно ідентифікувати їх у тому чи іншому конкретному випадку. Але, за свідченнями інтерв'юерів, досить напружена обстановка не сприяла готовності респондентів іти на контакт із ними й відверто відповідати на запитання анкети. Подекуди виборці, які вже проголосували, відповідали дуже поспішно й одразу втікали, боячись, що їхні відповіді будуть почуті ще кимось. Безперечно, такі відповіді інтерв'юери не фіксували. Навіть за попередньої домовленості про інтерв'ю багато хто відмовлявся відповідати чи й квапився відійти подалі, якщо до місця опитування наближались підозрілі молодики.

Таким чином, зважаючи на те, що громадськість була достатньо поінформована про проведення екзит-полу, настороженість респондентів нелогічно пояснювати незнаннями чи недовірою до дослідження. Радше, це можна пояснити побоюванням за наслідки самої участі в опитуванні.

Анатолій МАРЦИНОВСЬКИЙ

Три опції для ЗМІ: висвітлення екзит-полу в медіа

Обсяги інформування про мукачівський екзит-пол у вітчизняних ЗМІ, зміст і тональність багатьох коментарів стали ще однією ознакою змін, що відбуваються в нашому медіа-просторі протягом останніх двох років. Якщо під час парламентських виборів-2002 загальноукраїнські телевізійні канали УТ-1, «1+1» та «Інтер» широко висвітлювали результати опитування, надаючи прямий ефір керівникам соціологічних інституцій, експертам та політикам, то цього разу і цим ЗМІ, й решті контрольованих відомими політичними силами мас-медіа притаманним було щонайменше замовчування, а щонайбільше – низькоінтелектуальна, псевдоаргументована критика. Водночас більшість публікацій у хоча й менш доступних для населення ЗМІ засвідчують, що екзит-пол розглядається як важливий показник фактичних результатів виборів.

Повідомити чи замовчати?

Власне, у своєму інформуванні про результати екзит-полу та в оперуванні цими даними при коментуванні мукачівських подій ЗМІ розділилися, в основному, на три групи. До першої входять ті, які подавали відповідну інформацію та посилалися на неї. Мас-медіа другої групи виразно діяли за відомим принципом «Коментар відсутній до всієї теми». Ну й очевидним завданням третьої, сказати б, «спецгрупи» було з усіх сил дискредитувати і соціологів, і організаторів опитування, а разом з ними і блок «Наша Україна».

Окремо серед усіх ЗМІ стоїть 5-й канал, який присвятив мукачівським подіям більше за інших ефірного часу, інформуючи і про екзит-пол, і про події загалом та проводячи відповідні дискусії. Водночас уже 18 квітня почали повідомляти про результати опитування представники найвільнішого поки що сегменту українського медіа-простору – інтернет-видання.

«Кандидат від «Нашої України» Віктор Балога лідирує у боротьбі за посаду мера Мукачєвого за результатами опитування виборців на виході з дільниць (екзит-полів). Екзит-поли свідчать, що Віктор Балога набрав 62,4% голосів виборців. Його головний конкурент Ернест Нусер, якого підтримувала СДПУ (о), отримав 29,99%», - писала «Українська правда».

Медіа-центр «Кандидат» цитував президента Фонду «Демократичні ініціативи» Ілька Кучерева: «Ми проводимо опитування в дуже тяжких умовах. Взагалі, мене дивує те, що інтерв'юерам погрожують, раніше ми з таким не зустрічалися. На декількох виборчих дільницях виникли проблеми з тим, що підійшли бритоголові «братки» і сказали, що вивезуть в ліс інтерв'юєрів. Явно перешкоджають нашій роботі. Це проблема, але ми сподіваємося, що це буде знято і ми все-таки доведемо опитування до кінця». Пізніше «Кандидат» також повідомив про результати опитування: «Згідно до оприлюднених даних екзит-полу, який проводили фонд «Демократичні ініціативи», фірма «Соціс», Центр ім. Разумкова та інші, на виборах мера переміг Віктор Балога, який набрав приблизно 61%. Ернест Нусер, згідно опитування, отримав 30%. Інші кандидати отримали менше 1%».

«Інформцентр» (сайт «UkrNationalism») писав: «Як повідомив hotline.net.ua, опитування на виході з виборчих дільниць (екзит-пол) було проведене консорціумом, до якого увійшли Фонд «Демократичні ініціативи», фірми «Соціс», КМІС, «Соціальний моніторинг», Центр ім. Разумкова та Комітет виборців України. Опитування показало, що лідером виборчих перегонів є Віктор Балога (62,4%), на другому місці Ернест Нусер (29,99%)».

Сайт «Кореспондент» 19 квітня: «Координатор коаліції громадських організацій «Свобода вибору» Владислав Каськів повідомив про те, що головними порушеннями стали перешкоди роботі представників засобів масової інформації і громадських організацій шляхом їхнього недопуску на територію виборчих дільниць, залякування виборців, спостерігачів й учасників exit-poll (опитування виборців при виході з виборчих дільниць)». Згодом, того ж дня, цей сайт повідомив: «Представники «Нашої України» підкреслюють, що протоколи дільничних виборчих комісій справжні й завірені «мокрими печатками». Перемогу Віктора Балого, про яку заявив блок, підтверджують і результати екзит-полу, який спільно провели фонд «Демократичні ініціативи», «Соціс», Київський міжнародний інститут соціології, «Соціальний моніторинг», Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова, Комітет виборців України і громадська коаліція «Новий вибір-2004».

Сайт «Політична Україна» 19 квітня розмістив фрагменти заяви Комітету виборців України: «КВУ має всі підстави стверджувати про абсолютну фальсифікацію результатів виборів, які зовсім не відповідають ні результатам екзит-полу, ні результатам паралельного підрахунку голосів».

Загалом, найпоказовішою була реакція ЗМІ на опитування (та й на мукачівські події в цілому) у перші два дні після виборів. Тоді ж особливо помітним було замовчування їх низкою засобів масової інформації.

Наприклад, жодним словом не згадали про екзит-пол «Киевские ведомости» (19 квітня), які приділили мукачівським виборам усього кількадесят рядків, хоча й не забули тут же наголосити: «50 депутатів від блоку «Наша Україна», які були розподілені по всіх виборчих дільницях, своїми діями створювали перешкоди для роботи виборчих комісій».

Фактично замовчали мукачівські події (з результатами екзит-полу включно) також газети «День» (20 квітня в коротенькій інформації було повідомлено лише про плановану поїздку до Мукачівського парламентської комісії), «Урядовий кур'єр» та «Робітнича газета» (її співзасновником є Кабмін), «Молодь України». Видання Верховної Ради «Голос України» надрукувало 20 квітня тільки коротеньку замітку із зазначенням офіційних результатів виборів.

«Фальсифікація відбулася на етапі голосування»

За всю історію проведення екзит-полів в Україні мукачівське опитування стало першим, яке чітко зафіксувало факт масштабної фальсифікації виборів. Тому безперечно цікавість являє саме цей аспект його висвітлення в мас-медіа. І, в принципі, ті засоби масової інформації, які повідомляли (або ж, сказати б, дозволяли собі повідомляти про екзит-пол), прямо чи опосередковано вказували й на фальшування, посилаючись і на результати опитування.

«КВУ має всі підстави стверджувати про абсолютну фальсифікацію результатів виборів мера Мукачівського, які зовсім не відповідають ні результатам екзит-полу, ні результатам паралельного підрахунку голосів, наголошують у Комітеті виборців України», – писала 20 квітня «Демократична Україна».

«Дані екзит-полів також свідчать про перевагу Балоги. Щоправда, соціологічні опитування свідчили про перевагу Балоги більш ніж у два рази», – обережно констатував у своєму ранковому інформаційному випуску 19 квітня «Новий канал».

20 квітня «Україна молода» в статті під назвою «Мукачівський шабаш» підкреслювала: «Про те, що на виборах перемогу здобув Віктор Балога, свідчать і результати «екзит полу» (опитування на виході з виборчих дільниць), проведеного провідними соціологічними службами України: дослідження виявило, що за представника «Нашої України» проголосувало 62,4% голосів, а за Нусера удвічі менше – 29.99% (похибка становить близько 2%)».

Досить конкретним був «Вечірній Київ» у статті «Перемога переможеного»: «За даними опитування на виході з виборчих дільниць (exit poll), організованого фондом «Демократичні ініціативи», 62,5% мукачівців проголосували за кандидата від блоку Наша Україна Віктора Балугу і 30% - за Ернеста Нусера, підтриманого СДПУ(о). Штаб «НУ» зібрав дані протоколів дільничних комісій, згідно з якими їхній кандидат випередив опонента на 5,5 тисячі голосів. Ці результати засвідчили про фальсифікацію на користь Нусера щонайменше на 10%».

Було помітним досить вільне висвітлення мукачівських подій у ЗМІ, що належать народному депутату і бізнесмену Віктору Пінчуку. «За попередніми даними..., переміг підтримуваний партією СДПУ(о) Ернест Нусер, на другому місці – представник «Нашої України» Віктор Балуга. Водночас цей блок наповняє на прямо протилежному розкладі симпатій виборців. Їхня позиція підтверджується і даними «екзит полу» (опитування громадян безпосередньо після голосування). Вони свідчили про перемогу Віктор Балуги. Тому «Наша Україна» вважає сфальшованими попередні результати виборів мера Мукачівського», – писала 20 квітня газета «Факты и комментарии».

22 квітня телеканал СТБ у програмі «Вікна опівночі» оприлюднив матеріал про прес-конференцію організаторів і виконавців опитування (на ній було офіційно заявлено про те, що різниця між їхніми даними та навіть результатами паралельного підрахунку голосів свідчить про фальсифікацію ще під час голосування). «Результати «екзит полу» та інші опитування вказують на переконливу перемогу Віктора Балуги від «Нашої України», що міг набрати близько 62%. На другому місці мав бути соціал-демократ об'єднаний Ернест Нусер із майже тридцятьма відсотками. За даними виборчої комісії у Мукачевому, попереднім переможцем назвали Нусера – це спростовує методологію і досвід соціологів», – йшлося в коментарі СТБ.

Канал подав і синхрони з прес-конференції. Ілько Кучерів, президент «Демократичних ініціатив»: «У мене просто шок. Те, що було в Мукачевому, – тут вибори не мають значення, мають значення «братки» і «криша». Володимир Паніотто, директор Київського міжнародного інституту соціології: «Ми думаємо, похибка може бути два відсотки. Це важко пояснити методологічно. Довіра до виборів є сумнівною». «Чотири соціологічні компанії не сумніваються в точності досліджень. Вперше, за словами дослідників, при самому опитуванні їм погрожували невідомі. І було занадто багато міліції. Різницю між даними виборчому комітет виборців пояснює порушенням процедури виборів», – підсумував канал, подаючи на підтвердження думку речника Комітету виборців України Олександра Черненка: «Фальсифікація відбулася на етапі голосувань. На деяких дільницях невідомими вкидалися в урни бюлетені».

На відмінності результатів виборів від офіційно проголошених цифр звернув увагу і телеканал «ICTV» (22 квітня, «Факти»): «Сьогодні чотири провідні

соціологічні компанії, Фонд «Демокраичні ініціативи» та Комітет виборців України оприлюднили офіційні дані екзит-полу на виборах – це опитування людей після голосування. І воно не збігається з даними територіальної виборчої комісії Мукачєво».

Сайт «Кореспондент» (22.04) також подав інформацію про оприлюднені соціологами та організаторами підсумки опитування: «Про результати дослідження повідомив на прес-конференції... директор Фонду «Демократичні ініціативи» Ілько Кучєрів. Він заявив, що відмінність результатів exit-roll з даними паралельного підрахунку голосів свідчать про те, що «фальсифікація результатів виборів почалася ще на етапі голосування». За словами прес-секретаря Комітету виборців України Олександра Черненка, на виборчій дільниці номер 41 було зафіксовано факт «вкидання бюлетєнів».

Медіа-центр «Кандидат» (22. 04): «За словами директора Фонду «Демократичні ініціативи» Ілька Кучєрева, результати екзит-полу є абсолютно точними. Адже над цим опитуванням працюють дуже авторитетні соціологічні служби, які зовсім не бажають втратити довіру на міжнародному рівні і є політично незаангажованими». Ілько Кучєрів: «Ми не ставимо за мету підтримувати будь-яку політичну силу. Ми стверджуємо, що наші дані точно відображають волевиявлення громадян. Попередні екзит-поли, що ми провели, були проведені на всеукраїнському рівні. Всі ці дані дуже точно показували результати, які дуже точно підтверджувала потім Центральна виборча комісія». Олександр Черненко: «Є підстави вважати, що екзит-пол, він точніше показав волевиявлення громадян, ніж паралельний підрахунок».

Природньо, що прес-конференції приділив увагу й 5-й канал. «За даними екзит-полу, в Мукачєвому на виборах мера переміг кандидат від «Нашої України» Віктор Балєга з перевагою майже в 30% голосів. Про це заявив директор Фонду «Демократичні ініціативи» Ілько Кучєрів. За його словами, екзит-пол відображає волевиявлення мешканців Мукачєвого майже 100-відсотково. Інформацію, яку оприлюднила територіальна виборча комісія, чотири соціологічні інститути називають неправдивою. Кучєрів переконаний, що тиск на соціологів та закиди у неправдивості екзит-полів – це спроба підірвати довіру до соціології напередодні президентських виборів», – йшлось у вечірній програмі «Час».

«Екзит-пол засвідчив ще більшу перевагу Віктора Балєги, – писала в статті «Мукачєве: Оруєлл-2004» науковий керівник Фонду «Демократичні ініціативи» Ірина Бєкєшкіна. – Отже, очікувати на перемогу Балєги було цілком очевидним, єдина очікувана інтрига до виборів полягала у тому, чи знімуть явного лідєра з реєстрації, а після виборів – чи визнають вибори дійсними? Але ж ми починаємо жити у країні Оруєлла...Знаєте, після оголошення комісією результатів я зловтішно думала – як вони пред'являть бюлетєні? Адже підірвати таку кількість просто неможливо? Ну, наївна ж я людина – ну нема бюле-

тенів, вкрали!» «Українська правда», 20 квітня. Як засвідчив подальший розвиток подій, остання публікація дуже не сподобалася «прихильникам» екзит-полу, мова про яких піде далі.

Завдання для «спецпідрозділу»

Здавалося б, після того, як екзит-пол неодноразово довів в Україні свою надійність, а його традиційні організатори й виконавці – високу професійність та незаангажованість, уже не має бути бажаючих поставити результати опитування під сумнів або ж спростувати їх. Принаймні, серед людей мислячих і таких, що дбають за свою репутацію. Останніми з публічних політиків, хто публічно ж сів у калюжу, намагаючись звинуватити соціологів у заангажованості, були 2002 року прогресивна соціалістка Наталія Вітренко та тодішній лідер блоку «За єдину Україну» Володимир Литвин. Перша, зрозуміло, знайшла в діях соціологів «американський слід», а другий натякав на їхню «службу в певних блоків». Та офіційні результати тодішніх парламентських виборів вкотре підтвердили і відсутність будь-яких «слідів», і політичну незаангажованість екзит-полу.

В мукачівському ж випадку навіть ідеолог СПДУ(о) Михайло Погребинський в інтерв'ю «Голосу Америки» (23 квітня) заявив: «Я думаю, що результат, який ми там отримали, екзит-пол, можливо, має похибку вищу, ніж зазвичай це буває з екзит-полами, і я пов'язую це з надзвичайно гострою політичною ситуацією в тому регіоні й небажанням людей відверто говорити, за кого вони проголосували, оскільки там був величезний тиск з обох боків на виборців. Але мені все ж таки видається, що результат, який проголошений, досить дивний, і, як на мене, такої різниці, навіть попри те, що я сказав раніше, що результат екзит-полу можна поставити під сумнів, якоюсь мірою, частково, але все ж таки зворотній результат дуже малоімовірний. Як на мене, результати, які були проголошені офіційно, вони підозрілі».

Отож у таких умовах, коли політикам та поважним людям, загалом, «світитися» безглуздими звинуваченнями було ні до чого, на боротьбу з екзит-полом кинули медійний «спецпідрозділ». Цілком очевидними були два його завдання: дискредитувати виконавців та організаторів опитування, а разом вилити чергову порцію критики на блок «Наша Україна». Причому чітка наявність практично однакових тез в усіх відповідних публікаціях та виступах як у друкованих, так і в електронних ЗМІ й надзвичайно схожі методи «аргументації» навіюють думку про централізоване походження всього цього.

Особливо відзначилося кілька маловідомих інтернет-джерел. У рубриці «Неделя» сайту «Темник» (www.temnik.com.ua.) ще в день виборів було розміщено вражаюче своєю достовірністю повідомлення про «дані на 19 годин 45 хвилин» (тобто коли ще тривало голосування): «Как сообщил From-UA, за Эрнеста Нусера отдали свои голоса 45% избирателей, за Виктора Балугу – 23% избирателей... Общие результаты экзит-пула по Мукачево от социологов

«НУ», как сообщает «Партактив», показывают, что Эрнест Нусер опережает Виктора Балого на 10-15%».

Увінчаний радянською серпасто-зірковою символікою сайт «Партактив», який називає себе інформаційною агенцією, 19 квітня розмістив матеріал під назвою «НУ фальсифіцировала екзит-пул». «На официальном сайте «Нашей Украины» опубликованы данные exit-poola, которые, мягко говоря, кажутся странными: Балого – 63%, Нусер – вдвое меньше, - писала «інформагенція». – Причем «нашеукраинцы» ссылаются на данные консорциума, в который вошли достаточно уважаемые структуры: Фонд «Демократические инициативы», фирма «Социс», КМИС, «Социальный мониторинг», Центр им. Разумкова и Комитет избирателей Украины. В данном случае все перечисленные структуры стали жертвой дезинформации, которая, как известно, является излюбленным оружием Ющенко и иже с ним. В данных опроса есть фамилии кандидатов, которые... сняли свои кандидатуры! Это социалист Лукьянец и нашеукраинец Лендел. Этого серьезные центры социсследований, как оказалось, не знали. Или не хотели знать. Ясно одно: консорциум стал жертвой широко распространенной «нашистами» 18 апреля «дезы».

За кілька днів «Темник» перейшов від «інформаційних повідомлень» до «аналітики», розмістивши 21 квітня відразу два матеріали. Як свідчить їхній зміст, поштовхом стала згадана нами стаття Ірини Бекешкіної. В одному з матеріалів під назвою «Кто подмочил рубашку социологии?» його ідея через невиразність і неспроможність автора чітко висловитися не цілком зрозуміла. Проте можна здогадатися, що Фонд «Демократичні ініціативи» – це дуже погано. «Госпожа Бекешкина наконец рассказала об истинных интересах своей фирмы, – йшлося там. – А интересы эти у социологов, как и у других компаний, либо тех, что изготавливают общественное мнение, либо унитаза, сводятся к одному – престижу фирмы. И - караул, если он оказался подмоченным. Тем более, перед лицом коллег по цеху. В Мукачево у «Демократических инициатив» что-то не сложилось. То ли директор фонда Илько Кучерив ошибся в подсчетах после сытного обеда с нашеукраинцами. То ли какая другая напасть сбила с толку... Но не волнуйтесь так, госпожа Ирина. Конечно, социологи могут ошибаться – своя рубашка все же ближе к телу, даже если воображать себя в стране Оруэлла».

Інша публікація під назвою «Пьянь и скрежет зубов» була набагато конкретнішою: «Читая статью научного руководителя грантоедского фонда «Демократические инициативы» Ирины Бекешкиной на «Украинской правде» без смеха невозможно. Попытки И.Бекешкиной доказать, что exit polls, проведенный кучей «заказных» социологических центров и показывающий, что у ставленника «Нашей Украины» Виктора Балого, якобы, должно было быть (!) 62,4% голосов – это то же самое, что попытаться доказывать, что резиновая женщина может родить. Первый закон социологии гласит: данные опроса – это еще не объективная реальность. Карта – не территория. То, что проведенный exit polls показал «убедительную» победу В. Балого, подтверждает вер-

сию о том, что существующий на деньги американского «доброжелателя» Дж. Сороса фонд «Демократические инициативы» провел заказное исследование. По бесплатной просьбе от товарищей из НУ».

Далі автор стверджує, що були неточними й результати екзит-полу, проведеного на минулих парламентських виборах: «Хотелось бы напомнить госпоже социологине (тобто Ірині Бекешкіній. – А. М.), что в том же 2002 году именно результаты ее exit polls показали, что за «Нашу Украину» голосовали якобы 25% избирателей, а за блок «За Единую Украину!» - 10,6%. Но на самом деле, данные по «НУ» были существенно завышенными, а по «Еде» – заниженными. По данным ЦИК, блок Ющенко получил 20,02% голосов, а провластная «ЗаЕду!» – 16,38%! Никто окончательные результаты выборов опротестовывать не стал» (насправді на минулих парламентських виборах екзит-пол, який досліджував лише результати голосування за партійними списками, показав 24,96% «Нашої України» (дані ЦВК – 23,57%), а блоку «За Еду» – 10,65% (ЦВК – 12,05%). Тобто в обох випадках похибка не перевищила 2%.

Розвиваючи на конкретному прикладі Ірини Бекешкіної тему «продажності» соціологів, «Темник» пішов ще далі й видав 27 квітня «сенсацію» під заголовком «Бекешкина «пролетела» с пенсией от Порошенко». «Фонд «Демократические инициативы», возглавляемый Ириной Бекешкиной, опубликовал 18 апреля скандальный экзит-пул на мэских выборах в Мукачево, – йшлося в статті. – Согласно которому кандидат от НУ Виктор Балога набрал 62,4%, а Эрнест Нусер – 29,99%. Остальные кандидаты – меньше 1%. По некоторым данным, вознаграждение Ирины Бекешкиной за экзит-пулл в Мукачево составило \$15000, выплаченных Петром Порошенко».

Характерно, що наступного ж дня «Партактив» надрукував статтю «Продажная социология», в якій чітко простежувалася та сама «темниківська» ідея: «Ирина Бекешкина, представляющая фонд «Демократические инициативы», начиная с парламентских выборов 2002 года работала придворным социологом Виктора Ющенко... Последний раз Ирина Бекешкина «засветилась» в ющенковском социологическом пуле на выборах в Мукачево, где ее экзит пол отдал Балоге столь убедительную победу, что любой нормальный человек, знающий о том, насколько острая конкурентная борьба велась между двумя кандидатами, усомнился бы в способности одного из них набрать в три раза больше голосов, чем другой...»

Практично цілком збігалися тези цих маловідомих сайтів з тезами, що їх активно експлуатували деякі ніби й солідні друковані видання. Один із розділів статті «Сталинград украинской демократии» у тижневику «2000» (23 квітня) промовисто називався «Независимые наблюдатели» и «эксперты-социологи». В ній йшлося: «Не успели закрыться избирательные участки, как «социологи» из фонда «Демократичні ініціативи», Центра им. Разумкова, некой гражданской организации «Новий вибір-2004» и того же КИУ (все структуры симпатизируют НУ и кормятся на иностранные деньги)

стали розповсюджувати «результати екзит-полів», з яких випливає, що Балога лідирує з великим відставанням. Іноді (з метою напустити «аналітичний туман» і для переконання особливо недовірливих) «результати соціологічних досліджень» супроводжувалися наступними зауваженнями: «Рівень довіри становить 60%, що є цілком достатньо для гарантування достовірності результату».

Не відрізнявся ні оригінальністю, ні інтелектуальним чи змістовним рівнем і тижневик «Київський телеграф». У номері за 23–29 квітня, в статті під назвою «Репетиція з подвійним дном», він стверджував: «...Результат отримався як мінімум незадовільним, не сказати б гірше. В першу чергу це стосується роботи соціологів, які провели якби незалежний екзит-пол – опитування на виході з виборчих дільниць на тему: хто за кого проголосує. Отрималося те, що «потрібно» виборцям – переміг «нацист». Тижневик підняв і улюблений прапор відсутності цього разу Наталі Вітренко, теж знайшовши в Мукачевому американський слід: «І взагалі є як мінімум сумніви в, як би це м'якше сказати, правдивості екзит-полів, оплачених фондом «Відродження», який фінансує Джордж Сорос, оголосивши Медведчука чимось не своїм особистим ворогом в Україні». А в номері за 14-19 квітня стаття «Вибори з демонстрацією» ще раз довела ідентичність тез для всього цього медійного «спеціального підрозділу»: «Всім відомі «незаангажовані» соціологи увиливали на одній події двічі «виступити»: спочатку «врубали капусту» за правильний «екзит-пол», а через кілька днів – за соціологічне дослідження. Згідно з рейтингом прем'єра перевищив традиційний показник «нацистського месії». Як кажуть, браво, браво, браво!!!»

Звичайно ж, уся ця кампанія була б неповною без програми «Проте» на телеканалі «1+1» (ці безсмертні монологи складаються, до речі, саме на сайті «Темник», чітко вказуючи на його об'єднану соціал-демократичну належність). «Ввечері виборчого дня нашоукраїнські нардепи, які проголосували свого кандидата Балого, встигли переконати одного з своїх беззахисних переможців, – розповідав 20 квітня Дмитро Корчинський. – Їм стало відомо це з екзит-полів – спеціального опитування, яке на Заході проводять на виході з виборчих дільниць, а в нас – звичайно за стійками найближчих до дільниць пивниць. При такій кількості опозиційних керівників, скільки їх з'їхалося у Мукачево, жоден партійний апарат працювати не здатний – особливо такий, як у Ющенка. Дивно, що їхній екзит-пол не показав їм, що переможе Бен-Ладен».

А взагалі, найоригінальнішим з усієї цієї компанії був контрольований, як і «Київський телеграф», нардепом і бізнесменом Андрієм Деркачем сайт «Версії.com». Не піддаючи сумнівам результати екзит-полів, автор використав їх для акцентування критики на адресу блоку Ющенка: «Наша Україна» в черговий раз продемонструвала свою політичну некомпетентність, чей претендент, незважаючи на деклароване превосходство, не може пере-

дять на выборах своего конкурента. И это в благоприятных условиях, когда предварительная разница между кандидатами достигала 14%, а по данным экзит-пола и 30% голосов. На президентских выборах таких условий не будет, там будет примерный паритет сил, и власти не придется прибегать к слишком одиозным подтасовкам. А проводя параллельный экзит-пол на «случайным образом» подобранных участках, данные которого по желанию заказчика тоже можно корректировать хотя бы в рамках ошибки измерения, всегда можно создать видимость соблюдения демократических процедур и законности победы кандидата от власти».

Анатолій МАТВИЄНКО

Мукачеве: як це було. І як це не повинно бути

19 квітня в складі робочої групи народних депутатів України на чолі з заступником голови парламенту О. Зінченком я прибув до Мукачєвого. Сподівався – на день-два. Виявилось – аж до 23 квітня. Протягом цих днів я побачив стільки нещирості, брехні й страху, що їх вистачить на багато років наперед. Робота зі з'ясування обставин фальсифікації виборів міського голови проводилася за відвертого саботажу й активної протидії органів влади й міліції.

Нам обіцяли – й робили зовсім протилежне. Відходили на хвилинку “щось з'ясувати” – й не поверталися. Кричали й погрожували. Тисли (у тому числі фізично) на тих, хто хотів нам допомогти. Але, попри всі перешкоди, зібраний упродовж п'яти днів матеріал дозволив реконструювати основні контури того, що відбувалося в Мукачєвому надвечір 18 квітня і в ніч з 18 на 19 квітня. Нижче спробую тезово викласти результати цієї роботи.

Перше. Фальсифікацію виборів Мукачєвського міського голови було забезпечено підміною в часовому проміжку приблизно з 22.00 18 квітня до 02.00 19 квітня протоколів із 12-ти дільничних виборчих комісій (ДВК) на їхньому шляху до територіальної виборчої комісії (ТВК). Як свідчать оригінали протоколів із цих дільниць – із підписами й “мокрими” печатками, які нам вдалося отримати, – на всіх цих дільницях зі значною перевагою переміг “нашоукраїнець” В. Балага. До речі, ці результати повністю узгоджуються з цифрами проведеного в день виборів опитування при виході з дільниць, яке

зафіксувало загальну перевагу В. Балогі над ставлеником СДПУ(о) Е. Нусером – зі співвідношенням 63% до 30%.

Груба, виконана нашвидкуруч фальсифікація, як правило, зводилася до віднімання від показника В. Балогі цифри, кратної 100, і до відповідного збільшення показника голосів, поданих за Е. Нусера, або числа недійсних бюлетенів.

Номер виборчої дільниці	За В. Балогу	За В. Балогу після фальсифікації	За Е. Нусера	За Е. Нусера після фальсифікації	Недійсних бюлетенів	Недійсних бюлетенів після фальсифікації
3	996	96	496	996	90	490
4	906	48	561	2479	164	-
8	472	72	357	357	76	476
10	489	89	342	342	58	458
11	722	22	334	334	105	805
13	749	49	367	1067	?	?
14	926	26	721	721	116	1016
15	544	44	214	214	77	577
20	625	395	336	336	77	307
24	658	58	267	267	93	693
28	485	85	285	685	76	76
32	552	52	272	272	84	584
Всього по 36 дільницях	19385	12297	13898	17416	2737	6307

Слід зазначити, що внаслідок фальсифікації число голосів, начебто поданих на в/д №4 за Е. Нусера (2479), стало суттєво перевищувати число виборців, які проголосували на цій дільниці (1739).

Отже, загалом події надвечір 18 квітня розгорталися так. Отримавши на руки протоколи з дільниць, спостерігачі від “Нашої України” були впевнені в перемозі В. Балогі із загальним відривом у 5,5 тисячі голосів. Однак тоді ж, переконавшись у своєму програші, штаб СДПУ(о) запустив у дію резервний план. Близько півночі протоколи з дільничних комісій до територіальної майже перестали надходити і голова ТВК Ю. Переста оголосив перерву на каву.

А тим часом люди зі специфічною кримінальною зовнішністю вже громили дільниці, де перемога В. Балогі була відчутною. Їхня мета була простою: знищити справжні документи й замінити їх фальшивими. Не скрізь цей план спрацював – на дільниці №1 зорієнтовані з мобільника “братки”, нищачи все на своєму шляху, кинулися шукати протоколи праворуч – тільки щодо дверей, а не щодо того, хто давав команду. І в кривавій метушні сумлінному членові комісії вдалося захвати протоколи в безпечному місті.

На цьому тлі “наймудріше” вчинив голова ДВК №26. Отримавши, очевидно, вказівку забезпечити фальсифікацію і розуміючи, чим це може для нього закінчитися, він поспішив викликати швидку й поїхати до лікарні. Бюлетені з цієї дільниці привезли до ТВК непорохованими й оголосили недійсними.

Отже, коли ТВК поновила роботу близько 1.00 19 квітня, картина порівняно з привезеними першими двома десятками протоколів ДВК докорінно змінилась. А оскільки штаб Е. Нусера був розташований у кабінеті керуючого справами міськвиконкому, звідки існував окремий прохід до кімнати ТВК, то до нього постійно надходила оперативна інформація: як саме треба компенсувати відставання в протоколах тих ДВК, що ще перебували “в дорозі” (останній протокол надійшов до ТВК лише близько 4-ї ранку).

Друге. Події потому, як ТВК оголосило про “перемогу” Е. Нусера, стали відомі всій Україні. Народні депутати від блоку “Наша Україна”, отримавши (надто пізно) сигнал про підготовку масштабної фальсифікації, рушили до міськради – й тут їх було побито міліцією. Саме це стало однією з причин термінового вильоту до Мукачєвого робочої групи О. Зінченка.

В Ужгороді, а потім у Мукачєвому ми відразу ж наразилися на саботаж. Нам обіцяли, що члени ДВК очікуватимуть нас на робочих місцях – але натомість ми застали лише сторожів і сліди нещодавніх погромів. Лише в Мукачєвому ми довідалися про “сесію” міськради, на якій Е. Нусер склав присягу. Коли я попросив показати документи цієї сесії, “виконувач обов’язків” мера М. Опачко обіцяв їх принести – і безслідно зник. Слідом за ним зник до середини і сам Е. Нусер.

Зоставшись увечері 19 квітня в приміщенні міськради, залишеному міським начальством, я разом із міськими депутатами, в присутності голови облради М. Андруся, опечатав кімнати, в яких зберігалася виборча документація, і попросив посилити охорону приміщення. Отримавши о 24.00 від керівництва обласного ГУ МВС гарантії, що охорона буде надійною, я пішов до готелю. Повернувся я до міськради о 7.00 наступного ранку – і застав сліди нічного погрому й слідчих місцевої міліції, які ретельно імітували діяльність (кажу: імітували, – бо примудрилися “не помітити” відбитку пальців на пластиліні на одному з відчинених сейфів).

Як виявилось, практично відразу ж після мого відходу, о 00.15 20 квітня, за вказівкою керівництва УМВС міста міліцейську охорону з приміщення міськради зняли. За “випадковим збігом обставин” не працювала й сигналізація. В будинку залишився лише 74-річний сторож С. Левандовський, – і до нього негайно вломилися кримінальники, які жорстоко побили літню людину. Відбулося зухвале пограбування секретної частини міськвиконкому, де було складено бюлетені. Характер дій зловмисників, які пробули в приміщенні міськради близько 3-х годин, не дозволяє сумніватися, що вони добре знали місце розташування бюлетенів і поставлену мету.

Переконаний: метою цієї злочинної акції могло бути не лише викрадення близько 4000 бюлетенів, але насамперед підміна решти бюлетенів, щоб “відтворити” картину, зафіксовану раніше в сфальсифікованих протоколах.

Третє. Весь день 21 квітня наша група домагалася законної виїмки виборчої документації прокуратурою. Паралельно ініціативна група з 15 депутатів міськради намагалася скликати законну сесію. Але будинок міськради було окуповано депутатами всіх рівнів від СДПУ (о), терміново звезеними з усього Закарпаття. А на площі, де планувався мітинг “Нашої України” (пізніше заборонений судом), тусувалися кримінальники. На очах у міліції невідомий “КамАЗ” вивантажив просто під трибуною купу метрових дерев’яних цурпалків, що могли б перетворитися в потрібний момент на небезпечну зброю.

Мушу наголосити: погроми на виборчих дільницях 18 квітня (про це існують численні документальні свідчення), перешкоджання роботі депутатської робочої групи 21 квітня та нагнітання напруженості того ж дня на вулицях міста здійснювали люди специфічної кримінальної зовнішності, які пересувалися на автомобілях із номерними знаками серії РР (зокрема, джип 00-88 РР, мерседеси 00-48 РР, 00-60 РР). На Закарпатті добре знають: номерні знаки 00-... РР надаються за вказівкою особисто голови обласної державної адміністрації І. Різака й забезпечують безперешкодний проїзд усіма дорогами області.

Всю роботу щодо пересування криміналізованих груп та узгодження дій криміналітету й правоохоронців Мукачева з обласною владою (зокрема, і в створенні перешкод роботі депутатської групи Верховної Ради) координував І. Чубірко – депутат Мукачівської міської ради, помічник І. Різака. Наведу один лише промовистий штрих. І. Чубірко брутально зажадав від заступника начальника СБУ області, який саме розмовляв зі мною, терміново переговорити з губернатором. Коли той відмовився, помічник І. Різака кинув: “Полковник, покажи своє посвідчення, бо, може, ти вже не заступник начальника”. І полковник слухняно пішов виконувати вказівку...

Четверте і головне. Події в Мукачевому показали цілковите зрощення на рівні Закарпаття міліції, прокуратури, суду й криміналітету. Вони не могли б відбутися без “благословення” з найвищих владних кабінетів у Києві. Нарешті, впадає в око абсолютна типологічна подібність подій в Мукачевому і в Донецьку, де кримінальники отримали цілковиту свободу, а міліція – демонстративно не втручалася в найкричущіших ситуаціях. І це – знаково, бо одна відома політична сила прагне показати, що вона може контролювати всю Україну, від Сходу й до Заходу.

Не менше запитань викликає й поведінка прем’єра В. Януковича, який після донецьких подій порадив опозиції “запасатися памперсами”, а після мукачівських – жодним словом не визначив своєї позиції щодо фактичного захоплення одного з міст країни, урядом якої він керує, кримінальниками.

Вже багато сказано про те, що вибори в Мукачевому стали для режиму репетицією майбутніх президентських виборів. І я маю велику підозру – робилося це не задля сьогоdnішнього “узгодженого кандидата від влади”. Не здивуюся, якщо лідер СДПУ(о) хотів у такий спосіб показати Л. Кучмі: я, і тільки я, зумію забезпечити “третьй термін”.

Але з такими президентськими виборами на цивілізованому майбутньому України можна ставити хрест. Тим більше, що йому, цьому майбутньому, під шумок Мукачєвого вже було завдано тяжкого удару ганебною ратифікацією угоди про ЄЕП. Це змушує підозрювати руку одного й того ж диригента за обома подіями.

Ось чому дуже важливо, щоб винні в мукачєвських правопорушеннях понесли-таки законне покарання. Встановити виконавців та замовників цього “безміру” доволі просто. Слід лише допитати голів 12 ДВК, де було здійснено фальсифікації, а не поголовно опитувати всіх членів усіх ДВК, як це робить сьогодні Генпрокуратура, – бо ж на більшості дільниць порушень не було.

Якщо ж винних у зухвалій нарузі над волевиявленням територіальної громади Мукачєвого встановлено й покарано не буде, це означатиме, що Україна не має шансів на чесні й прозорі президентські вибори.

Газета „Самостійна Україна”

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ У МУКАЧЕВОМУ

СТАНОМ НА 18 КВІТНЯ 2004 РОКУ*

Дата	Подія
18 квітня 2004	Відбулися вибори Мукачівського міського голови.
8 квітня 2004	Мукачівська міська територіальна виборча комісія (ММТВК) № 2 відмовила в реєстрації кандидатами на посаду мера Юрію Оробцю, Івану Беренцу, Івану Фогелю, які є довіреними особами кандидата Віктора Балюги.
3 квітня 2004	Голова тимчасової слідчої комісії Верховної Ради в питанні виборів Мукачівського міського голови Юрій Оробець написав відкритого листа Голові Верховної Ради Володимирі Литвіну, Генеральному прокурору Геннадію Васильєву, Прем'єр-міністру Віктору Януковичу, міністру юстиції Олександрі Лавриновичу, голові ЦВК Сергію Ківалову щодо порушень виборчого законодавства в місті.
2 квітня 2004	ММТВК № 2 повторно зареєструвала Віктора Балюгу кандидатом на посаду міського голови. Згідно з ухвалою Берегівського районного суду ММТВК № 2 зареєструвала Бориса Лукіянца кандидатом на посаду мера в Мукачевому.
31 березня 2004	Згідно з постановою Мукачівського міськрайонного суду ММТВК № 2 зареєструвала Віктора Балюгу кандидатом на посаду міського голови.
30 березня 2004	Мукачівський міськрайонний суд скасував ухвалу Мукачівського міського суду від 13 березня та прийняв рішення, за яким ММТВК № 2 має поновити Е. Нусера в статусі кандидата на посаду мера.

30 березня 2004	Мукачівський міськрайонний суд узяв до уваги скаргу кандидата на посаду мера В. Свириди про те, що В. Балого надав неправдиву інформацію виборчій комісії.
29 березня 2004	Близько 40 представників закарпатських недержавних організацій протестує перед президентською адміністрацією проти звільнення 25 працівників лікарень та шкіл, які не підтримали політику облдержадміністрації, очолюваної Іваном Різаком, який є також головою СДПУ(о) на Закарпатті.
28 березня 2004	Зірвано зустріч Віктора Балого з мукачівцями у заздалегідь визначеному приміщенні: за годину до неї воно було зайняте незнайомими людьми. Побито голову русинського товариства Владислава Левовича. В результаті зустріч із трьома сотнями виборців відбулася просто неба.
26 березня 2004	Кабінет міністрів асигнував 7.8 млн грн. на розв'язання соціально-економічних проблем у Мукачевому.
26 березня 2004	Постанова Ужгородського міського суду від 27 лютого, дія якої була призупинена його головою, вважається дійсною відповідно до рішення Закарпатського апеляційного суду, а рішення Мукачівської міської ради від 9 січня і 3 лютого – нечинними.
26 березня 2004	Постанову Мукачівського міського суду про скасування реєстрації Ернеста Нусера передано ММТВК № 2 в присутності Юрія Оробця.
24 березня 2004	ММТВК № 2, згідно з рішенням Мукачівського міського суду, зареєструвала Золтана Лендела.
24 березня 2004	ММТВК № 2, згідно з рішенням Мукачівського міського суду, зареєструвала Віктора Балого.
15 березня 2004	Президент видав Указ про злиття Мукачівського міського суду та Мукачівського районного суду.
14 березня 2004	Верховний суд постановив, що всі заяви стосовно мукачівської справи є юрисдикцією Чернівецького міського суду.
13 березня 2004	Мукачівський міський суд зобов'язав ММТВК №2 зареєструвати Віктора Балого кандидатом на посаду мера.

-
- 13 березня 2004** Мукачівський міський суд скасував рішення ММТВК № 2 про реєстрацію Ернеста Нусера кандидатом на посаду мера.
- Мукачівський міський суд зобов'язав ММТВК № 2 обґрунтувати причини відмови в реєстрації Василя Петьовки кандидатом на посаду мера.
- Мукачівський міський суд зобов'язав ММТВК № 2 зареєструвати Золтана Ленделя кандидатом на посаду мера.
- Виконавча служба Закарпатської області частково виконала рішення Закарпатського обласного суду від 11 березня та підключила передавачі „М-студії”.
-
- 11 березня 2004** ММТВК № 2 відмовилася реєструвати Василя Петьовку кандидатом на посаду мера.
-
- 10 березня 2004** Ужгородська податкова служба подала до Закарпатського господарського суду позов щодо легітимності угоди між облТРК і мукачівською „М-студією”. 10 березня суд прийняв рішення про конфіскацію майна „М-студії” й відімкнення її теле- та радіопередавачів.
-
- 8 березня 2004** ММТВК № 2 відмовилася реєструвати Золтана Ленделя та Ганну Іваницьку кандидатами на посаду мера.
- ММТВК № 2 відмовилася реєструвати Віктора Балогу кандидатом на посаду міського голови з мотивів обрання його народним депутатом України 2002 року.
-
- 2 березня 2004** Голова Ужгородського міського суду пан Андрійцьо призупинив чинність судової ухвали від 27 лютого.
-
- 27 лютого 2004** Ужгородський міський суд ухвалив, що рішення Мукачівського міського суду «Про дострокове припинення повноважень міської територіальної виборчої комісії» від 9 січня та «Про дострокове припинення повноважень дільничних виборчих комісій м. Мукачєвого» від 3 лютого є недійсними. Ухвала має бути виконана невідкладно.
-
- 25 лютого 2004** Ернест Нусер висунутий кандидатом на посаду мера Мукачєве.
-
- 23 лютого –
15 березня 2004** Реєстрація кандидатів на посаду мера Мукачєвого.
-

18 лютого 2004**(Брюссель, Бельгія)**

Комітет Верховної Ради з питань євроінтеграції, очолюваний Борисом Тарасюком, висловив стурбованість „сумнівними заходами” Президента України щодо забезпечення „законності” виборів мера Мукачєвого.

---

18 лютого 2004

Василь Петьовка, звільнений мер Мукачєвого, та Віктор Балюга, голова обласного виборчого штабу „Нашої України”, висунуті кандидатами на посаду мера Мукачєвого.

---

18 лютого –**3 березня 2004**

Висунення кандидатів на посаду мера Мукачєвого.

Лютий 2004

Голова Закарпатської облдержадміністрації Іван Різак зобов'язав усіх державних службовців Закарпатської області перерахувати одноденну зарплату для допомоги Мукачєвому. Іван Різак та міський голова Мирослав Опачко розпорядилися відремонтувати та пофарбувати житлові будинки й деякі школи, а також встановити ліхтарі на вулицях Мукачєвого. Всі вищезгадані роботи – в процесі виконання.

---

14 лютого 2004

Суддя Конституційного суду Михайло Костицький звернувся до Мукачівської міської ради з проханням надати інформацію стосовно офіційних дискусій, пов'язаних із виборами в Мукачєвому, а також щодо подій, що відбуваються в місті. За його словами, Конституційний суд вивчає заяви 52 народних депутатів та омбудсмена Ніни Карпачової про відповідність президентського Указу №1486/2003 Конституції України.

---

6 лютого 2004

Профільний Комітет Верховної Ради зажадав від МВС та Генеральної прокуратури провести розслідування за фактом порушення Закону про статус народного депутата України. Йдеться про перешкоджання парламентарям - членам фракції „Наша Україна” бути присутніми на сесії Мукачівської міської ради, що має відбутися 9 січня без участі членів ММТБК.

---

3 лютого 2004

Мукачівська міська рада скасувала дільничні виборчі комісії.

---

3 лютого 2004

Мукачівська міська рада схвалила новий склад ММТБК (№ 2). Головою комісії обраний Юрій Переста, член СДПУ(о).

---

30 січня 2004**(Страсбург, Франція)**

Парламентська асамблея Ради Європи схвалила резолюцію 1364 (2004) «Політична криза в Україні», в якій ідеться і про події в Мукачевому: «Асамблея також стурбована останніми подіями в м. Мукачевому в зв'язку з виборами мера та радить розв'язати проблему відповідно до законодавства України. Асамблея рекомендує Конгресу місцевої та регіональної влади Ради Європи взяти на себе місію моніторингу виборів мера в місті Мукачевому з метою забезпечення вільного і справедливого виборчого процесу».

---

16 січня 2004

Група з 52 народних депутатів подала заяву до Конституційного суду з проханням прокоментувати відповідність Указу №1486/2003 Конституції України.

Січень 2004

Утворено тимчасову слідчу комісію Верховної Ради на чолі з Юрієм Оробцем для розслідування ситуації в Мукачевому.

---

14 січня 2004

Комітет Верховної Ради з питань державного будівництва та місцевого самоврядування визнав президентський Указ №1486/2003 таким, що порушує право територіальної спільноти на самоврядування, а також суперечить вісьмом статтям Конституції.

---

13 січня 2004

Під час візиту секретаря відділу політики Посольства США в Україні Кейсі Крістенсена до Мукачєвого колишній перший заступник міського голови Золтан Лендел та колишній заступник мера Олександр Галай попросили політичного притулку через насильство, що, згідно з їхньою заявою, було застосовано щодо заявників.

---

9 січня 2004

Мукачівська міська рада рішенням «Про дострокове припинення повноважень Міської територіальної виборчої комісії» розпустила ММТБК №1. Багато депутатів блоку «Наша Україна» не були допущені на цю сесію.

---

8 січня 2004

На підставі президентського Указу № 1486 ММТБК №1 вирішила проводити вибори мера в Мукачевому 18 квітня 2004 року.

---

31 грудня 2003

Омбудсмен Ніна Карпачова надіслала листа Леоніду Кучмі з проханням зупинити дію його Указу №1486/2003.

Омбудсмен Ніна Карпачова подала заяву до Конституційного суду про відповідність Указу №1486/2003

---

31 грудня 2003	Конституції України та запропонувала зупинити дію Указу, не чекаючи рішення Конституційного суду.
30 грудня 2003	Пан Петьовка подав скаргу щодо президентського Указу №1486/2003 до Печерського районного суду м. Києва.
29 грудня 2003	Мукачівський міський суд Закарпатської області визнав президентський Указ №1486/2003 недійсним.
25 грудня 2003	Указом №1486/2003 про заходи з гарантування конституційних прав громадян та нормалізацію життя в м. Мукачевому Закарпатської області Президент призначив Мирослава Опачка на посаду міського голови до виборів нового мера.
10 листопада 2003	Верховна Рада України відхилила прохання Ернеста Нусера стосовно рішення Мукачівського міського суду Закарпатської області від 16 липня 2003 року.
17 липня – 25 грудня 2003	Жодних заходів ММТВК №1 не вжила.
17 липня 2003	Сухівський районний суд м. Львова скасував своє рішення від 15 липня, рішення ММТВК №1 про результати виборів, протокол № 17 Мукачівської міської територіальної виборчої комісії № 1 та оголосив вибори мера, що відбулися 29 червня 2003 року, недійсними. Суд зобов'язав ММТВК №1 підготувати та провести повторні вибори мера Мукачєвого.
16 липня 2003	<p>Враховуючи рішення обох судів, ММТВК № 1 на основі протоколів комісій виборчих округів №2, 3, 9, 10, 11, 12, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 27, 28, 30, 31, 32, 36 визначила результати голосування в районі та визнав Василя Петьовку мером Мукачєвого.</p> <p>Мукачівський міський суд Закарпатської області скасував рішення ММТВК № 1 стосовно результатів виборів мера по виборчих округах № 25, 29, 33 та оголосив визнання мером пана Петьовки недійсним. Суд зобов'язав ММТВК № 1, беручи до уваги попередню постанову, переглянути підсумки голосування та оголосити результати виборів мера.</p>
15 липня 2003	Сухівський районний суд м. Львова проголосив результати виборів мера по дільницях № 1, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 17, 21, 24, 26, 34, 35 недійсними. Постановою цього ж суду визнано рішення ММТВК № 1 щодо обрання

мером пана Петьовки недійсним. Суд зобов'язав ММТВК №1, беручи до уваги попередню постанову, переглянути підсумки голосування та оголосити результати виборів мера.

29-30 липня 2003 ММТВК № 1 29-30 червня оголосила результати виборів по дільницях №1-36 та визнала міським головою Мукачєвого Василя Петьовку, підтримуваного блоком «Наша Україна». В ході виборів його головним опонентом був підтримуваний СДПУ(о) Ернест Нусер.

---

29 липня 2003 Відбулися вибори міського голови Мукачєвого.

**Березень 2002 –
29 червня 2003** У березні 2002 року Мукачівський міський голова Віктор Балога обраний народним депутатом України. З того часу, протягом 14 місяців, у місті не було мера.

* З англійської мови цей документ ОБСЄ неофіційно перекладено, скорочено та впорядковано Фондом «Демократичні ініціативи».

Автура

Ірина БЕКЕШКІНА – науковий керівник Фонду “Демократичні ініціативи”, старший науковий співробітник Інституту соціології НАН України, кандидат філософських наук

Тетяна БОНДАР – науковий співробітник Центру „Соціальний моніторинг”, керівник національної мережі інтерв'юєрів

Ілько КУЧЕРІВ – директор Фонду “Демократичні ініціативи”

Анатолій МАРЦИНОВСЬКИЙ – завідувач міжнародного відділу газети „Голос України”

Анатолій МАТВІЄНКО – голова Комітету Верховної Ради з питань державного будівництва та місцевого самоврядування

Михайло МІЩЕНКО – заступник директора Центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, кандидат соціологічних наук

Володимир ПАНІОТТО – генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології, професор Києво-Могилянської академії, доктор соціологічних наук

Світлана ПОТОЦЬКА – директор Центру соціальних і політичних досліджень „Соціс”